

**UNIVERSITATEA SPIRU HARET
FACULTATEA DE PSIHOLOGIE**

**Metode si tehnici de cercetare in psihologie
Anul I, Semestrul al II lea
*Sinteza de curs***

Lect. Univ. Drd. Lucian Trașă

Notă: Evaluarea se va face doar pe baza sintezei de curs

Cuprins

Metoda, tehnica, instrument, procedeu de cercetare

Metoda

Clasificarea metodelor

Tehnica

Procedeu si instrumentul de cercetare

Etapele procesului de cercetare

Chestionarul (Metoda anchetei)

Structura chestionarului

Formatul chestionarului

Dimensiunea chestionarului

Conținutul și tipul întrebărilor

Clasificarea chestionarelor

Interviul (Metoda anchetei)

Avantajele si dezavantajele interviului ca tehnica de cercetare

Tipuri de interviuri

Interviul clinic

Interviul de grup

Focus-grupul

Interviul cu copii

Interviul telefonic

Desfășurarea si dinamica interviurilor

Metoda observatiei

Tipurile de observație

Observația nestructurată versus observația structurată

Observația externă versus observația participativă

Observația continuă versus observația eșantionată

Reguli de observare

Experimentul

Conceptele de bază ale experimentului

Metoda, tehnica, instrument, procedeu de cercetare

Metoda este legata de explicatie si reprezinta un mijloc de descoperire a unui aspect al adevarului si cauta sa raspunda la intrebari de tipul "cum?". Ambiguitatea termenului este data atat de diferentele de nivel la care se situeaza metodele in cercetare, de amploarea explicatiilor pe care acestea le comporta, cat si de diversele momente ale procesului de cercetare carora li se aplica.

In general, prin metoda de cercetare se înțelege calea, itinerariul, sau programul după care se reglează acțiunile individuale și practice în vederea atingerii unui scop.

Metodele au un in principal un caracter instrumental și de actiune, dar si de informare si interpretare, fiind ghidate atat de concepția generală a cercetătorului, cat si de principiile teoretice de la care pornește si pe care-si fundamenteaza demersul de cercetare.

Metoda (grec. *methodos* = cale, mijloc, mod de expunere) reprezintă sistemul de reguli și principii de cunoaștere și de transformare a realității obiective. În științele socio-umane, termenul de metoda se folosește în accepțiuni foarte variate, asociindu-i-se când un sens prea larg (metoda statistică, metoda experimentală), când unul prea îngust (*Chelcea, 2001*). M.Grawitz (1972, *apud Chelcea*) remarca faptul că în științele umane noțiunea de metoda este ambiguă utilizându-se fie la singular (metoda comparativă, etc.), fie la plural (metode de culegere a datelor, etc.).

Metoda este utilizata în funcție de o metodologie și presupune „înlanțuirea ordonată a mai multor tehnici” (*Friedman, 1961, apud Chelcea*) care, la rândul lor, vor fi operaționalizate în moduri de utilizare sau procedee aplicate instrumentelor concrete de investigare. Spre explicitare, drumul de la teoretic la empiric sau *traseul operaționalizării* este lămurit de S. Chelcea în următorul exemplu: „dacă ancheta reprezintă o metodă, chestionarul apare ca tehnică, modul de aplicare... prin autoadministrare, ca un procedeu, iar lista propriu-zisă de întrebări (chestionarul tipărit) ca instrument de investigare”. La fel am putea detalia și în ceea ce privește metoda observației în cazul unei anchete de explorare: ca tehnică ar putea figura în acest caz „observația participativă”, un procedeu pentru acest tip de observație ar fi

modalitatea de înregistrare a datelor iar ca instrument de investigare – ghidul de observație.

Clasificarea metodelor

Exista foarte multe criterii dupa care metodele in stiintele umane au fost clasificate.

Un prim criteriu ar fi cel *temporal*, J.C.Plano (1993, *apud Chelcea*) vorbește de *metode longitudinale* sau „viziunea în lungime” (biografia, studiul de caz, studiile panel etc.) și *metode transversale* sau „viziunea în lățime” (observația, ancheta, testele etc).

Dacă se cercetează, exemplifică autorul, performanțele academice ale unui grup de studenți se poate recurge la metoda longitudinală, ceea ce presupune cercetarea aceluiași grup pe toată durata colegiului sau facultății ori se poate folosi metoda transversală ceea ce înseamnă cercetarea simultană a mai multor grupuri – câte unul pentru fiecare an de studiu. Prin metoda longitudinală studiul se va termina în câțiva ani în timp ce, prin metoda transversală, studiul se încheie într-un singur an.

După *criteriul funcției îndeplinite* (I.Coanda, 1987) în procesul cercetării putem vorbi de:

- a) metode de proiectare a cercetării (eșantionarea, operaționalizarea conceptelor etc.);
- b) metode de recoltare a datelor (interviul, chestionarul, documentarea etc.);
- c) metode de analiză și interpretare (scalarea, analiza factorială, comparația, analiza de conținut etc.).

Un alt criteriu ar fi cel al *credibilității datelor* obținute în cercetare (V.Miftode, 1982). Din aceasta perspectiva se poate face distincția între *metode principale* și *metode secundare*. Primele (observația, experimentul, documentarea) oferă informații cu valoare de fapte și înlesnesc o cunoaștere predominant sociologică iar secundele (interviul, chestionarul, sondajul, tehnica scalelor, tehnica testelor, tehnica sociometrică) oferă informații cu valoare de opinie și permit o cunoaștere predominant psihosociologică.

Metodele socioumane (si in special cele din sociologie) ar putea fi clasificate și după alte criterii: numărul unităților sociale luate în studiu (metode statistice și metode

cazuistice), după gradul de corelare și asociere în cercetare, după gradul de implicare a cercetătorului în provocarea manifestărilor socialului etc.

Conform lui J.Plano, indiferent de varietatea tipurilor de metode și de clasificările utilizate, metoda științifică presupune următoarele *momente*:

- a) identificarea clară a problemei ce trebuie cercetată;
- b) formularea unei ipoteze ce exprimă o relație între variabile;
- c) raționare deductivă atentă în ceea ce privește ipoteza pentru a investiga implicațiile problemei: stabilirea tehnicilor și procedeele aferente;
- d) culegerea de date pentru testarea empirică a ipotezei;
- e) analiza cantitativă și calitativă a datelor;
- f) acceptarea, respingerea sau reformularea ipotezei” (J.Plano, 1993).

Septimiu Chelcea (2001) clasifică metodele în funcție de patru criterii:

- a) după *criteriul temporal* distingem între metodele *transversale* (care urmăresc descoperirea relațiilor între laturilor, aspectele, fenomenele și procesele social-umane la un moment dat, cum ar fi, de exemplu, observația, ancheta sociologică, etc.) și metode *longitudinale* (care studiază evoluția fenomenelor în timp: biografia, studiul de caz, anchete Panel).
- b) după *criteriul reactivității* (respectiv al gradului de implicare al cercetătorului asupra obiectului de studiu), distingem între metodele *experimentale* (precum experimentul sociologic, experimentul psihologic), metode *cvasiexperimentale* (ce includ ancheta, sondajul de opinie, biografia socială provocată, etc.) și metode *de observație* (studiul documentelor sociale).
- c) după *numărul unităților sociale* luate în studiu, distingem între metodele *statistice* ce presupun investigarea unui număr mare de unități sociale (ca de exemplu, sondajul de opinie, ancheta sociologică, etc.) și metodele *cazuistice* ce se referă la studiul integral al câtorva unități sau fenomene socio-umane (biografia, monografia, etc.).
- d) în sfârșit, după *locul ocupat în procesul investigației empirice* distingem între metodele de *culegere a informațiilor* (cum sunt cele de înregistrare statistică, studiul de teren, anchete), metodele de *prelucrare a informațiilor* (metode

calitative și metode cantitative) și metodele de *interpretare a datelor* cercetării (ne referim la metodele comparative, metodele interpretative, etc.)

Totodata, după scopul lor, cercetările socioumane concrete pot fi de mai multe tipuri și, în primul rând, putem vorbi de cercetări descriptive și cercetări explicative. În ceea ce privește cercetări descriptive, se știe că orice știință începe prin a fi descriptivă, pentru că mai apoi să se încerce o explicație teoretică a faptelor de observație. Unele științe rămân preponderent descriptive – de exemplu, etnografia – pe când altele se apropie mai degrabă de nivelul explicativ, așa cum se presupune că face sociologia. Cercetările descriptive și explicative nu sunt decât tipuri extreme ale cercetării socioumane. Există forme intermediare și cercetări deopotrivă descriptive și explicative și orice cercetare explicativă conține și o descriere a situației și în orice cercetare descriptivă, prin clasificările introduse, se întrevide și începutul unei explicații teoretice. Rămâne valabilă însă următoarea distincție: cercetările explicative își propun testarea ipotezelor, în timp ce cercetările descriptive oferă informații pentru formularea ipotezelor.

Majoritatea clasificărilor descrise mai sus sunt deja operabile în câmpul cercetărilor socioumane și au devenit aproape clasice în această arie a cunoașterii științifice. Din păcate însă, marea lor majoritate se bazează pe criterii venite dinspre abordările de tip sociologic.

Pentru a putea opera însă distincții mai clare și mai specifice în planul ariei cunoașterii psihologice, am propus o clasificare a metodelor și tehnicilor de cercetare în funcție de *nivelul de acces la instanțele sistemului psihic*.

Astfel, din această perspectivă, putem vorbi de:

- metode care vizează planul conștient și care se adresează cu precădere *instanței Egoului* (metoda anchetei pe bază de chestionar sau interviu structurat; metoda observației directe etc.);
- metode care vizează nivelul inconștientului (personal și colectiv) și care se adresează cu *precădere instanței Sinelui personal și colectiv* și care au ca obiectiv obținerea de informații la care subiectul nu are acces direct, nemijlocit și conștient (metoda anchetei pe bază de interviu clinic de profunzime sau interviu de tip analitic,

metoda experimentului asociativ-verbal, observația participativă și analiza actelor ratate etc.);

- metode care vizează planul transpersonal și care urmărește obținerea de informații de la nivelul Sinelui integral (metoda experimentală de tip transanalitic, metoda experimentală a călătoriei șamanice, a respirației holotropice etc.).

Trebuie precizat faptul că acest tip de clasificare se face în principal din rațiuni de ordin didactic și că – în practica de cercetare – metodele și tehnicile sunt folosite nu într-un mod “clivat”. Totodată, trebuie remarcat faptul că accesul la o anumită instanță a sistemului psihic presupune invariabil și accesarea celorlalte instanțe și aceasta datorită faptului că psihicul uman este un tot integral sistemic și holistic, fiecare nivel comunicând și reacționând cu celelalte nivele în permanență. Spre exemplu, deși interviul de tip analitic își propune să acceseze și să releveze informații de la nivelul inconștient al persoanei, calea de acces este cu precădere una conștientă, relația – ca schimb direct de informații – dintre interviuat și interviuator, dintre analizat și analist fiind una conștientă.

Tehnica (grec. *tekne* = procedeu) este definită drept “ansamblu de prescripții metodologice (reguli, procedee) pentru o acțiune eficientă, atât în sfera producției materiale, cât și în sfera producției spirituale (tehnici de cunoaștere, de calcul, de creație), precum și în cadrul altor acțiuni umane (tehnici de luptă, sportive, etc.)” (*Dicționar de filosofie*, 1978).

Si-n acest caz, definiția dată termenului de “tehnica” în științele sociale și comportamentale este destul de ambigua și aceasta pentru că în principal nu se fac distincțiile convenite între metode și tehnici sau tehnici și procedee. În majoritatea cazurilor, pentru depășirea dificultății de identificare a metodelor și, respectiv, a tehnicilor de cercetare, lucrările apar sub titlul “*Metode și tehnici*” (Chelcea, 2001).

Transand destul de clar problema, Chelcea (2001) definește tehnicile de cercetare ca fiind subsumate metodelor și referindu-se strict la demersul operațional al abordării fenomenelor de studiu. Astfel, se poate spune că aceleași metode îi sunt subordonate mai multe tehnici, iar fiecare tehnică poate fi aplicată în modalități diferite.

Procedeul este definit drept “maniera de acțiune”, de utilizare a instrumentelor de investigare, iar **instrumentele de cercetare** sunt unelte materiale de care se folosește cercetatorul pentru cunoașterea științifică a fenomenelor (fișa de înregistrare, aparat, etc.)

“Metodele, tehnicile, procedeele și chiar instrumentele de investigare, se subsumează perspectivei teoretico-metodologice, astfel încât autonomia lor nu este decât relativă” (Chelcea, 2001). Recurgerea la o modalitate sau alta de cercetare ține, de adecvarea ei la specificul domeniului și la obiectivele urmărite. Respectarea cerinței adecvării privește toate elementele, fie acestea metode, tehnici și procedee de lucru, fie forme de instrumente de cercetare.

Etapele procesului de cercetare

Procesul de cercetare cuprinde mai multe trepte distincte. Acest subiect a mai fost prezentat și de-a lungul expunerilor referitoare la metodologia cercetării psihologice.

Dar înainte de a merge mai departe voi reaminti – pe scurt – modalitatea în care A.Giddens schematizează etapele procesului de cercetare:

1. Definirea problemei: alegerea temei de cercetare.
2. Revizuirea dovezilor sau trecerea în revistă a bibliografiei.
3. Clarificarea problemei prin formularea ipotezei.
4. Selectarea planului de cercetare prin alegerea uneia sau a mai multor metode de cercetare (experiment, studiu, observație, folosirea izvoarelor existente).
5. Efectuarea cercetării: strângerea datelor și înregistrarea informațiilor.
6. Interpretarea rezultatelor: prelucrarea implicațiilor datelor adunate.
7. Raportarea descoperirilor prin redactarea raportului de cercetare.

Abordând același subiect al etapelor procesului de cercetare și citându-l pe R.Mucchieli, S.Chelcea consideră că într-o investigație de tip sociouman trebuie urmate următoarele etape:

1) *Determinarea obiectului investigației.*

A) *Determinarea obiectului* se va face în raport cu ideea și scopul declarat al inițiatorilor investigației și cu metodologia cercetării, ținând cont totodată și de factorii tehnici (nivelul de calificare al personalului de cercetare și al personalului auxiliar, precum și de termenul calendaristic al investigației – acordăm o treime din timp muncii de teren, iar două treimi muncii de prelucrare).

B) *Definirea operațională a conceptelor sociologice*, cu alte cuvinte, traducerea conceptelor în “evenimente observabile”.

C) *Operaționalizarea propriu-zisă a conceptelor sociologice* care presupune găsirea indicatorilor și gruparea lor în dimensiuni. Definim indicatorul ca fiind semnul exterior, observabil, măsurabil, care se află față de indicat fie într-un raport de corespondență. Prin utilizarea corectă a indicatorilor se asigură traducerea conceptelor socioumane în concepte operaționale cu un grad înalt de validitate.

D) *Articularea indicatorilor* într-un sistem printr-o selecție atentă. Sunt reținuți doar indicatorii necesari și suficienți, stabilindu-se puterea lor de respingere, puterea lor de conținere și, respectiv, puterea lor de discriminare.

E) *Construcția indicilor* reprezintă ultimul pas în determinarea obiectului investigației.

II) Preancheta.

Este a doua etapă majoră din investigația socioumana. Are ca scop fixarea obiectivelor și constă în analiza logică amănunțită a ipotezelor posibile, selectându-se ipotezele verificabile. În cadrul preanchetei se estimează costul întregii investigații; se stabilește termenul calendaristic de încheiere a cercetării; se prevăd dificultățile din teren legate de desfășurarea investigației și, nu în ultimul rând, se studiază bibliografia aferentă problemei de cercetat.

III) Stabilirea obiectivelor și formularea explicită a ipotezelor cercetării.

În această fază a cercetării trebuie explicat scopul cercetării precum și rezultatele ce se prevăd a fi obținute. Așa cum s-a mai aratat, ipoteza reprezintă enunțul relației cauzale într-o formă ce permite verificarea empirică (*Th. Caplow*). Altfel spus, ipoteza este explicația plauzibilă ce urmează a fi verificată de materialul faptic, putând fi confirmate sau infirmate parțial sau total.

IV) Stabilirea universului anchetei, respectiv stabilirea populației de referință sau a persoanelor care vor fi investigate și asupra cărora vor fi extinse rezultatele investigației socioumane.

V) Alcătuirea eșantionului sau a lotului. În cazul eșantioanelor se va porni de la unitatea de eșantionare cea mai adecvată (individ, grup, etc.) precum și de la cadrele de eșantionare disponibile (liste nominale, etc). Trebuie studiată aici atât problema mărimii eșantionului, cât și cea a probabilităților de eroare (se admit erori de 4-6%, ceea ce permite cercetătorului să lucreze cu eșantioane de la 500 la 2000 de persoane).

VI) Alegerea tehnicilor de cercetare în funcție de metodologia cercetării. Metoda de investigare este determinată atât de adecvarea tehnicilor la scopul propus (tehnicile trebuie corelate pentru ca fiecare dintre ele are limite), cât și de accesibilitate și costuri. De exemplu, alegând chestionarul ca tehnică de cercetare, este important să știm că acesta trebuie "dublat" prin tehnica observației directe și prin tehnica observației indirecte (respectiv de cercetare a documentelor).

VII) Pretestarea instrumentelor de cercetare (ancheta-pilot), este etapa standardizării instrumentelor de investigare (stabilirea lor exacta). Adecvarea tehnicilor de cercetare la obiectul de cercetat și la metodologia cercetării reprezintă garanția validității concluziilor.

VIII) Definitivarea instrumentelor de cercetare, reprezintă etapa de finalizare a instrumentelor de cercetare (finalizarea elementelor de conținut, punerea în pagină, multiplicarea lor etc).

IX) Aplicarea în teren a instrumentelor de cercetare.

X) Prelucrarea datelor și a informațiilor obținute.

Informațiile obținute din aplicarea instrumentelor de cercetare sunt clasificate, înseriate și pregătite pentru prelucrarea matematică. Prelucrarea presupune codificare și tabulare.

Codificarea datelor este operația de atribuire fiecărei categorii de informații a unui număr sau literă. În cadrul codificării, informațiile se condensează, se sistematizează și se normalizează. Codicatorul face analiza și interpretarea informațiilor cu scopul încadrării lor în categorii exclusive. Se ridică aici mai multe probleme legate de codificare, și anume cele referitoare la validitatea, fidelitatea și sensibilitatea codurilor. Tabularea (manuală, mecanică, electronică sau informatică) se referă la prezentarea datelor codificate sub forma tabelor în vederea totalizării frecvenței lor de apariție.

XI) Analiza rezultatelor obținute din etapele anterioare ale investigației socioumane. În această etapă se urmărește ca în raport cu datele codificate obținute din investigație, să se confirme sau să se infirme ipotezele avansate.

XII) Redactarea raportului de cercetare.

Un raport de cercetare, corect întocmit, trebuie să cuprindă: o introducere în problema studiată; un scurt istoric al proiectului de cercetare; un rezumat al cercetărilor anterioare; o reformulare clară a problemei; redarea completă a procedeelelor utilizate pentru culegerea și prelucrarea informațiilor; prezentarea detaliată a rezultatelor și un rezumat al interpretării rezultatelor. (S.Chelcea, *Note de curs*, Univ.Buc., 1991)

Chestionarul (Metoda anchetei)

Chestionarul este probabil cea mai folosită metodă în cercetările psihosociologice de nivel cantitativ și instrumentul preferat al sociologilor. Din acest motiv ar trebui să se facă deosebirea între *inventar sau chestionar de personalitate, scale de măsurare a atitudinilor, teste etc.*

Vom aminti – cu titlu de exemplificare - câteva definiții ale chestionarului.

P. Pichot spune despre chestionare ca "sunt teste compuse dintr-un număr mai mare sau mai mic de întrebări prezentate în scris subiecților și se referă la opiniile,

preferințele, sentimentele, interesele și comportamentele lor în circumstanțe precise“ Roger Mucchielli, spunea despre chestionar că „nu poate fi considerat decât o listă de întrebări“. Earl Babbie, spune că prin chestionar se înțelege „o metodă de colectare a datelor prin (1) întrebările puse persoanelor sau (2) prin întrebarea acestora dacă sunt de acord sau în dezacord cu enunțurile care reprezintă diferite puncte de vedere“ Chelcea definește chestionarul ca fiind “o tehnică și, corespunzător, un instrument de investigare constând dintr-un ansamblu de întrebări scrise și, eventual, imagini grafice, ordonate logic și psihologic, care, prin administrarea de către operatorii de anchetă sau prin autoadministrare, determină din partea persoanelor anchetate răspunsuri ce urmează a fi înregistrate în scris.”

Prin această definiție Chelcea relevă faptul că itemii din instrument sunt reprezentați atât de o succesiune de întrebări sau imagini (desene, fotografii) fixate în scris, grafic, dar și de imagini, fotografii sau desene. Chelcea susține că într-un chestionar “combinarea și succesiunea stimulilor trebuie să fie logică, dar și psihologică”. Trebuie subliniat însă faptul că – spre deosebire de testele de personalitate – chestionarul vizează cu precădere nivelul conștiinței.

Structura chestionarului

Partea introductivă

Denumita și scrisoare de explicație, această primă parte are rolul de a oferi explicații cu privire la rolul anchetei, la scopurile și obiectivele sale, la ce vor fi folosite rezultatele studiului, care sunt valențele sale pragmatice și se subliniază faptul că răspunsurile persoanei în cauză sunt foarte importante pentru reușita anchetei. Pentru că aproape orice chestionar conține și întrebări de identificare sau itemi referitori la datele personale, date care vor fi stocate și folosite ulterior, este bine de știut că legislația actuală reglementează această activitate printr-o serie de legi. Există o instituție guvernamentală care verifică și asigură folosirea corespunzătoare a acestor date și, pentru a nu intra în conflict cu legea, orice operator de astfel de date trebuie să obțină un aviz din partea Autorității Naționale de Supraveghere a Prelucrării Datelor cu Caracter Personal. În urma acestui aviz se primește un cod de operator care va trebui precizat pe toate documentele care solicită date personale. În același timp

trebuie facuta precizarea ca – la cererea expresa – orice persoana are dreptul si poate sa solicite eliminarea sau modificarea datelor sale personale din baza de date a operatorului.

Tot in aceasta sectiune trebuie sa se precizeze datele de contact ale operatorului de ancheta, ale institutiei care a comandat sau care realizeaza studiul, precum si ale coordonatorului proiectului, fie pentru detalii suplimentare, fie pentru solicitarea modificarii datelor personale din bazele de date.

Eventualele multumiri aduse colaboratorilor sau sponsorilor, garantarea confidentialitatii datelor sunt elemente care isi gasesc tot aici locul.

Instructiunile de aplicare

In aceasta sectiune se vor face precizarile concrete referitoare la timp si la modalitatile concrete de raspuns la intrebarile din chestionar. Pe langa regulile generale (nu exista raspunsuri bune sau rele, ci ca interesante sunt atitudinile si opiniile persoanei iar raspunsurile trebuie sa vizeze exact aceste opinii etc.), se vor preciza si chestiuni de amanunt in cazul in care dorim ca atentia persoanelor chestionate sa fie indreptata catre anumite elemente specifice din cuprinsul chestionarului.

Chestionarul propriu-zis

Contine intrebarile sau itemii propriu-zisi. Aceste intrebari trebuie sa indeplineasca o serie de criterii legate de formatul, continutul si formularea lor specifica.

Formatul chestionarului

Intr-un chestionar întrebările urmează de cele mai multe ori o logică internă stabilită de cercetător. Există – în general vorbind – chestionare care pornesc cu întrebări simple a căror complexitate crește pe măsură ce se avansează în derularea lor (chestionare tip „pâlnie”), altele care încep cu întrebări neutre avansând către întrebări personale sau întrebări nespecifice mergând către unele foarte specifice. Evident, în funcție de logica internă a cercetării și în funcție de obiectivele particulare se pot folosi și chestionare de tip „pâlnie întoarsă” (pornind cu întrebări complexe către întrebări simple).

În stabilirea succesiunii întrebărilor e nevoie să se țină seama de o serie de aspecte care favorizează comunicarea și stimulează cooperarea subiectului. De pildă, în debutul chestionarului se recomandă folosirea uneia sau mai multor întrebări “ușoare”, la care oamenii răspund cu plăcere, cu scopul de a antrena subiectul în dialog.

Ordinea în care sunt întrebările așezate într-un chestionar capătă o importanță deosebită în ancheta orală. Răspunsul la fiecare întrebare a chestionarului depinde nu numai de faptele sau gândurile subiectului înainte de a intra în contact cu cercetătorul, ci și de modul în care se stabilește relația subiect-cercetător, de felul cum subiectul o percepe și îi evaluează consecințele pentru propria viață. Locul pe care îl are o întrebare într-un chestionar sau plasarea ei într-o anumită succesiune de întrebări este în măsură să modifice dramatic cantitatea și calitatea răspunsurilor.

Dimensiunea chestionarului se referă la numărul de întrebări.

Se consideră că un chestionar trebuie să aibă un număr cât mai mic de întrebări. Dar în același timp această așa numită „regulă de aur” nu trebuie să impieteze asupra calității cercetării sau asupra capacității de acoperire a temei cercetate. Există riscul ca, din dorința de a fi foarte clari și eficienți în construirea și aplicarea chestionarului, să nu putem obține informații relevante sau – și mai grav – să nu reușim să acoperim tema propusă.

De cele mai multe ori însă, din dorința de a “acoperi” cât mai bine conținutul conceptelor prin indicatori, *tendința cercetătorului este de a formula mai multe întrebări decât ar recomanda-o condițiile concrete de desfășurare a anchetei.*

Factorii principali care fac să întâlnim, în practică, chestionare de dimensiuni foarte diverse, de la cele compuse doar din câteva întrebări până la altele ce cuprind sute de întrebări sunt următorii:

- specificul temei studiate și obiectivele cercetării (*există studii “explorative” și studii “explicative” - primele vizează aspectele descriptive ale fenomenului și deci nu pretind introducerea prea multor factori suplimentari în cercetare, efectându-se, prin urmare, de obicei, cu chestionare mai simple*) ;

- finalitatea acestora si beneficiarul rezultatelor (*există anchete făcute în scop pur științific în urma cărora rezultă articole științifice sau cărți și anchete foarte aplicative și pragmatice comandate de o instituție, un partid, un ziar etc.*);
- tehnica de anchetă si felul întrebărilor (*utilizarea întrebărilor închise cu un număr mai mic de variante de răspuns influențează în sens crescător numărul de întrebări*);
 - timpul de care se dispune (*la stabilirea numărului de întrebări din chestionar este necesar să se evalueze timpul mediu reclamat de completarea efectivă a lui; spre exemplu, un chestionar aplicat “în picioare” pe stradă nu poate să răpească subiectului mai mult de 5-10 maxim 15 minute ; o ancheta desfășurată la domiciliu poate dura, fără probleme deosebite, chiar și o jumătate de oră, dar nu se recomandă depășirea unei durate de 45 de minute decât în anumite circumstanțe speciale, când subiecții sunt stimulați să coopereze folosindu-se diferite recompense ; ancheta prin telefon nu se poate extinde peste durata câtorva minute, decât dacă subiectul a fost contactat în prealabil și s-a fixat un moment de timp la care să poată fi sunat pentru a susține o discuție telefonică mai lungă*) ;
 - resursele materiale de care dispune cercetătorul;
 - calitatea și numărul operatorilor avuți la dispoziție;
 - tipul de populație căreia i se adresează chestionarul.

Conținutul și tipul întrebărilor

În construcția întrebărilor trebuie să se țină cont de o serie de criterii (Becker):

- relevanța – conținutul întrebărilor trebuie să fie corelat cu tema și să aibă relevanță pentru obiectivele cercetării;
- simetria – fiecare întrebare trebuie să se refere la un anumit aspect particular și unic al cercetării;
- claritatea și simplitatea – întrebările trebuie să fie clare, simple, precise și să reflecte într-o manieră consistentă sensul itemului la care se face referire;
- adaptarea limbajului – care trebuie să fie înțeles de către persoanele supuse anchetei

După funcția lor întrebările pot fi (Chelcea, 2004):

a. Introductive

Sunt cele care permit „introducerea” persoanei chestionate in subiectul anchetei. Aceste intrebari nu trebuie sa fie nici foarte dificile si nici prea specifice. Scopul este de „a sparge gheata” si de a da incredere repondentului. Evident, trebuie evitate intrebarile extrem de generale si banale care pot pune operatorul de ancheta intr-o lumina nefavorabila.

b. De trecere sau de tampon

Marcheaza trecerea sau saltul de la o categorie de intrebari la alta sau de la o dimensiune a chestionarului la alta. Scopul lor este atat de a „semnaliza”, cat si de a facilita aceasta schimbare.

c. Filtru

Menite sa permita trecerea anumitor categorii de repondenti si sa blocheze accesul altora la itemii chestionarului, intrebarile filtru alaturi de cele bifurcate au un rol extrem de important in economia instrumentului. Intrebarile filtru au cele mai uzuale variante de raspuns de tip Da/Nu urmate de precizarea actiunii pe care o are de urmat repondentul (Pentru varianta Da se merge mai departe).

d. Bifurcate

Intrebarile bifurcate sunt asemanatoare celor filtru doar ca nu blocheaza accesul niciunei persoane sau categorii de repondenti, ci le redirectioneaza catre sectiuni diferite ale instrumentului (Exp.: Pentru varianta Da se merge la urmatoarea intrebare, pentru varianta Nu se trece direct la intrebarea X).

e. Tip „de ce”

Au rolul de a provoca explicatii. De obicei au fie multe variante de raspuns prestabilite, fie sunt intrebari deschise cu raspunsuri libere. Din pacate, pentru studiile care se incadreaza in paradigma cantitativista si care urmeaza aceasta linie, intrebarile deschise pun probleme de centralizare, prelucrare si cotare destul de mari. Din acest motiv, in acest caz, se recomanda folosirea cat mai redusa a intrebarilor cu variante de raspuns libere.

f. De control

Sunt menite de a „verifica” atenta si corectitudinea raspunsurilor date de persoanele chestionate. Cu scopul de a creste gradul de incredere in raspunsurile obtinute, intrebarile de control sunt practic intrebari anterioare care se regasesc in alta forma sau intr-o alta formulare. In cazul testelor de personalitate, spre exemplu, exista multe astfel de intrebari incluse in ceea ce se denumeste ca „scala de minciuna”

g. De indentificare

Sunt reprezentate de itemii cu valoare statistica sau de datele personale. Sex, varsta, nivel de venituri, nivel de scolarizare, stare civila, numar de copii etc. sunt astfel de intrebari. Ele sunt introduse in functie de obiectivele si de ipotezele care trebuie testate prin respectivul studiu.

Formularea intrebarilor

Exista o serie de reguli generale si specifice dupa care trebuie construite si formulate intrebarile dintr-un chestionar.

Inainte de toate, intrebarile trebuie sa fie formulate intr-o maniera clara, simpla, fara inflorituri stilistice, respectand regulile gramaticale si topica frazei sau a propozitiei. Pe baza studiilor efectuate pe populatii vorbitoare de limba engleza s-a ajuns la concluzia ca o intrebare “buna” este cea care nu are mai mult de 20 de cuvinte. Dar o astfel de cerere de simplitate nu trebuie sa impieteze asupra intelegerii si receptarii sensului propriu al intrebarii.

Se recomanda apoi sa nu fie folosite negatiile si sunt complet interzise dublele negatii. Intrebarile trebuie sa nu sufere de sugestibilitate si nici sa “serveasca” raspunsul gata pregatit.

Trebuie sa tinem cont in formularea intrebarilor de evitarea reactiei de prestigiu si de protejarea stimei de sine. Stereotipurile sociale, imaginea considerata acceptata social, valorile apreciate ca dezirabile, dorinta de a se prezenta intr-o lumina favorabila sunt elemente la care trebuie sa fim atenti. De multe ori, pentru protejarea stimei de sine se folosesc intrebari indirecte sau se folosesc eufemisme sau termeni cu incarcatura emotionala mai redusa (a lua in loc de a fura, a aplica pedepse corporale in loc de a bate etc.).

În același timp, trebuie să nu supraestimăm memoria celor anchetați. “Câte mașini de ras de unică folosință cumpărați dumneavoastră într-un an?” este o întrebare care nu doar că solicită un efort de memorie serios și îl pune pe cel în cauză să efectueze adevărate calcule și aproximații, dar are șanse mari să nu primească răspuns sau răspunsul să nu fie unul real.

Gradul de abstractizare și conținutul în termeni de specialitate, neologisme, regionalisme, termeni argotici trebuie să fie adaptat categoriei de public sau persoanelor anchetate.

Ținând cont de toate aceste reguli este de preferat ca, înainte de a trece la administrarea de scară largă a chestionarului, să se realizeze un scurt pretest al acestuia în condiții reale, pentru a verifica gradul de adecvare al întrebărilor.

Clasificarea chestionarelor

Clasificarea chestionarelor după conținutul informațiilor adunate vizează calitatea informațiilor. Din acest punct de vedere, se disting două tipuri de chestionare.

Chestionarele de date factuale, de tip administrativ, referitoare la fapte obiective, susceptibile de a fi observate direct și verificate și de alte persoane. Astfel de chestionare, lansate în scopuri administrative, nu sunt totdeauna foarte laborios concepute. Orice formular tip reprezintă, în fond, un chestionar, dar formularele tip din administrație corespund prea puțin unor necesități mai îndepărtate: de centralizare a datelor, de prelucrare secundară a lor.

După forma întrebărilor și a stimulilor se pot distinge chestionare cu întrebări închise, chestionare cu întrebări deschise și chestionare cu întrebări mixte.

Întrebările închise implică o alegere obligatorie din partea persoanei chestionate pentru una sau mai multe din variantele de răspuns, iar întrebările deschise acceptă orice răspuns. Trebuie știut însă că, orice întrebare închisă implică o variantă de răspuns de tipul *Nu știu, nu răspund*, pentru a păstra dreptul respondentului de a nu răspunde. Excepție fac o parte din testele de personalitate care forțează subiectul să aleagă o variantă de răspuns dorită sau care se apropie cel mai mult de sensul de răspuns pe care l-ar da.

Interviul (Metoda anchetei)

În limba română, termenul de „interviu“ reprezintă un neologism provenit din limba engleză (*interview – întrevedere, întâlnire*), fiind utilizat deopotrivă în jurnalistică și în științele socioumane. El are ca echivalent termenii din limba franceză “*entretien*” (*conversație, convorbire*) și „*entrevue*” (*întâlnire între două sau mai multe persoane*). Cel de-al doilea termen, deși reprezintă traducerea literală a celui anglosaxon, comportă totuși un sens diferit: are o nuanță utilitară, de aranjament sau de surpriză (Grawitz, 1972).

În cercetarea socioumana românească s-a făcut de-a lungul timpului distincția între interviu și convorbire, dar în prezent cei doi termeni se consideră ca au același înțeles fiind folosiți ca referință pentru aceeași tehnică de cercetare.

Puем spune, asadar, că interviul este o conversație față în față, în care o persoană obține informații de la altă persoană (Denzin, 1970).

În Tratatul de psihologie socială, Roger Daval și colaboratorii (1967, *apud Chelcea*) fac o serie de distincții între situația de interviu și alte fenomenele psihosociologice:

- Interviul presupune întrevederea, dar nu se confundă cu aceasta. Oamenii se întâlnesc chiar fără scopul de a obține informații unii de la alții, ci pur și simplu pentru a se vedea, pentru plăcerea de a fi împreună. Chiar dacă își vorbesc, nu înseamnă neapărat că schimbă informații. Evident, interviul poate constitui un scop al întrevederii, dar întâlnirea dintre două sau mai multe persoane adesea are cu totul alte scopuri.

- Nu există interviu fără convorbire, dar nu orice conversație constituie un interviu. Convorbirea presupune schimbul de informații în legătură cu o temă sau alta. Persoanele care conversează schimbă frecvent rolurile de emițător și de receptor. Informația nu este direcționată într-un singur sens, nu există un conducător al discuției, așa cum stau lucrurile în cazul interviului.

- Interviul reprezintă mai mult decât un dialog – apreciază Roger Daval –, pentru că nu totdeauna dialogul are drept scop obținerea de informații. În filme, de exemplu, dialogul permite exprimarea stărilor sufletești; în filosofie prin dialog permite

exprimarea stărilor sufletești; în filosofie prin dialog se exprimă ideile, gândirea, concepția autorilor. Dialogurile socratice sunt veritabile reflecții filosofice, nu căutarea obținerii unor informații. Nici Socrate și nici Platon nu „interviewau“, ci își expuneau în dialogurile lor concepțiile filosofice.

- Interviuul nu poate fi confundat cu interogatoriul, deși și într-un caz și în celălalt există o persoană care pune întrebări, care dirijează discuția. Obținerea informațiilor prin interogatoriu evocă obligația de a răspunde, constrângerea exterioară. Din contră, interviul presupune libertatea de expresie a personalității, chiar bucuria oamenilor de a-și spune cuvântul, de a-și face publice opiniile.

Septimiu Chelcea definește interviul ca o tehnică de obținere, prin întrebări și răspunsuri, a informațiilor verbale de la indivizi și grupuri umane în vederea verificării ipotezelor sau pentru descrierea științifică a fenomenelor socioumane. Interviul are la baza comunicarea verbală și presupune întrebări și răspunsuri ca și chestionarul. Spre deosebire însă de acesta, unde întrebările și răspunsurile sunt scrise, interviul implică totdeauna obținerea unor informații pe cale verbală/orală. Asadar, convorbirea reprezintă elementul fundamental în tehnica interviului, în timp ce întrevăderea nu constituie decât o condiție care facilitează transmiterea informațiilor unidirecționale: de la persoana interviuată spre operatorul de interviu.

Margaret Stacey (1970, apud Chelcea) considera ca un interviu este necesar să fie folosit atunci „când trebuie studiate comportamente dificil de observat pentru că se desfășoară în locuri private, când se cercetează credințele și atitudinile, neexistând documente scrise despre acestea. În astfel de cazuri cea mai bună soluție o reprezintă utilizarea interviului“.

Fred Kerlinger (1973) considera ca utilizarea interviului în cercetarea științifică are mai multe scopuri:

- în primul rând, un scop explorator, de identificare a variabilelor și relației dintre variabile; cu ajutorul interviurilor se poate ajunge la formularea unor ipoteze interesante și valide. Informațiile obținute pot ghida în continuare cercetarea fenomenelor psihosociologice;

- în al doilea rând, poate constitui instrumentul principal de recoltare a informațiilor în vederea testării ipotezelor; în acest caz, fiecare întrebare reprezintă un item în structura instrumentului de măsurare;
- cel de-al treilea scop al utilizării interviului este cel de recoltare a unor informații suplimentare celor obținute prin alte metode.

Avantajele și dezavantajele interviului ca tehnica de cercetare

Kenneth D. Bailey (1978/1982, *apud Chelcea*) prezintă atât avantajele, cât și dezavantajele interviului.

Avantaje:

- flexibilitatea, posibilitatea de a obține răspunsuri specifice la fiecare întrebare;
- rata mai ridicată a răspunsurilor, asigurată de obținerea răspunsurilor și de la persoanele care nu știu să citească și să scrie, ca și de la persoanele care se simt mai protejate când vorbesc decât când scriu;
- observarea comportamentelor nonverbale, fapt ce sporește cantitatea și calitatea informațiilor;
- asigurarea standardizării condițiilor de răspuns, lucru imposibil de realizat în cazul chestionarelor poștale;
- asigurarea controlului asupra succesiunii întrebărilor, fapt ce are consecințe pozitive asupra acurateții răspunsurilor;
- colectarea unor răspunsuri spontane, știut fiind că primele reacții sunt mai semnificative decât cele realizate sub control normativ;
- asigurarea unor răspunsuri personale, fără intervenția altora;
- asigurarea răspunsului la toate întrebările și prin aceasta furnizarea informațiilor pentru testarea tuturor ipotezelor cercetării;
- precizarea datei și locului convorbirii, fapt ce asigură comparabilitatea informațiilor;
- studierea unor probleme mai complexe prin utilizarea unor formulare, chestionare sau ghiduri de interviu mai amănunțite, cu mai multe întrebări, de o mai mare subtilitate.

Dezavantaje:

- costul ridicat, nu numai al orelor de interviu, dar și al celorlalte etape și momente ale proiectării și realizării cercetărilor pe bază de interviu;
- timpul îndelungat necesar pentru identificarea persoanelor incluse în eșantion, pentru obținerea acordului și desfășurarea convorbirii, uneori fiind necesare mai multe vizite la aceeași adresă;
- erorile datorate operatorilor de interviu în ceea ce privește punerea întrebărilor și înregistrarea răspunsurilor, așa-numitul „efect de operator“;
- imposibilitatea consultării unor documente în vederea formulării unor răspunsuri precise;
- inconveniente legate de faptul că se cere indivizilor să răspundă, indiferent de dispoziția lor psihică, de starea de oboseală etc.;
- neasigurarea anonimatului, fiind cunoscute adresa și numărul de telefon ale persoanelor care urmează să fie interviuate;
- lipsa de standardizare în formularea întrebărilor, ceea ce limitează comparabilitatea informațiilor;
- dificultăți în accesul la cei care sunt incluși în eșantion.

Tipuri de interviuri

Din punctul de vedere al conținutului comunicării se poate face distincție între interviul de opinie și interviul documentar, iar din punctul de vedere al duratei putem vorbi de interviu extensiv care, chiar dacă se aplică unui număr mare de persoane, nu va reuși să pună în evidență structurile de profunzime, așa cum se întâmplă în cazul interviului intensiv.

Dupa gradul de libertate a cercetătorului în alegerea temelor de investigare și în ceea ce privește formularea, numărul și succesiunea întrebărilor, interviurile se înscriu pe un continuum între interviul directiv și cel nondirectiv.

Interviurile nondirective se caracterizează prin:

- număr redus de întrebări
- formularea lor spontană
- durata (teoretic) nelimitată
- volum mare de informații

- răspunsuri complexe
- centrare pe persoana interviuată cu posibilități de repetare a întrevederii

Interviurile directive se considera ca:

- au întrebări prestabilite, structurate într-o ordine rigidă,
- se desfășoară într-un interval de timp limitat,
- dispun de o singură întrevedere
- se centrează pe problema de studiu.

Grawitz propune in 1972 urmatoarea clasificare dupa gradul de libertate al cercetatorului si nivelul de profunzime:

1. Interviul clinic
2. Interviul in profunzime
3. Interviul cu raspunsuri libere sau ghidat
4. Interviul centrat sau focalizat
5. Interviul cu intrebari deschise
6. Interviul cu intrebari inchise

Totodata, R. Ghiglione și B. Matalon (1991, apud Chelcea) pun în relație interviurile directive/nondirective cu tipurile de cercetări, tabelul de mai jos reprezentand aceasta relatie:

<i>Interviu Tip de cercetare</i>	<i>Nondirectiv</i>	<i>Semidirectiv</i>	<i>Directiv</i>
De control			*
De verificare		*	*
În profunzime	*	*	
Explorativă	*		

Acest tabel exprimă ideea că utilizarea tipurilor de interviuri, după gradul de libertate, depinde de nivelul cunoștințelor anterioare despre problema studiată. Când abordăm o problemă nouă, prea puțin cunoscută, se recomandă utilizarea interviurilor nondirective, cu un grad sporit de libertate pentru a explora fenomenul într-o maniera cat mai completa. Daca insa problema este bine determinată și se cere doar măsurarea, aflarea intensității ei de manifestare (de exemplu, intensitatea opiniilor pro sau contra) atunci putem apela la interviurile directive, pe baza de întrebări închise.

Interviul clinic reprezintă forma extremă a interviului nestructurat și exemplifica cel mai bine specificul interviului nondirectiv. Interviul clinic a fost propus, însă, ca tehnică de de psihologul american Carl Rogers, înlocuind astfel „modalitatea clasică“ de desfășurare a ședințelor de psihanaliză descrise de Sigmund Freud.

Metoda nondirectivă pe care o propune Rogers presupune comunicarea autentică, bazată pe încredere și înțelegere între pacient și terapeut. Este o „relație de ajutorare“ în vederea dezvoltării și maturizării persoanei, pentru o mai bună înțelegere a experienței subiective proprii și pentru sporirea capacității de confruntare cu viața. În cadrul acestei relații, în care pacientul este tratat ca persoană, nu ca „entitate clinică“, opiniile și atitudinile față de sine ale pacientului devin predominant pozitive, stima de sine sporește, personalitatea se integrează, structurile sale de bază se unifică, nervozitatea scade, șocurile emoționale devin acceptabile, personalitatea se adaptează mai bine situațiilor sociale. În principiu, interviul clinic urmărește să sprijine efortul pacientului de conștientizare a sentimentelor sale confuze, care îi provoacă teamă, anxietate și sentimente afective negative. Terapeutul nu direcționează relațiile pacientului, ci doar creează un cadru de manifestare în care acesta „să fie el însuși“. Pacientul ia loc la birou, față în față cu terapeutul, fiind într-o situație de egalitate cu acesta. Interviul clinic propus de Carl Rogers se fondează pe o concepție psihodinamică despre personalitate, dar se departează de imaginea pacientului din psihanaliză, cel întins pe pat, supus unei situații „dezumanizante“.

Interviul clinic nu se utilizează numai în scop terapeutic, ci și pentru psihodiagnoză, pentru orientarea profesională sau în activitatea de asistență socială în vederea cunoașterii personalității, Carl Rogers susținând extinderea metodei sale în domeniul educației adulților, a învățământului, industriei și politicii. În cercetarea socioumană, interviul clinic este utilizat de multe ori cu scop explorator, în faza inițială a investigațiilor, pentru găsirea acelor informații care să orienteze demersul de cercetare, acest tip de abordare nondirectivă extinzându-se dincolo de sfera terapeutică.

Interviul în profunzime, ca și interviul cu răspunsuri libere, se utilizează atât în psihoterapie, cât și în cercetarea socioumană. Spre deosebire, însă, de interviul clinic, interviul în profunzime, centrat tot asupra persoanei, vizează *doar un aspect, un*

fenomen sau element, nu persoana în întregul ei. La fel stau lucrurile și în cazul interviului cu răspunsuri libere sau ghidat. Între cele două tipuri de interviuri diferențele sunt mai mult de nuanță decât de fond: variază nivelul de profunzime, amploarea fenomenelor abordate, gradul de libertate menținându-se ridicat, chiar dacă tema convorbirii este prestabilită.

Interviul clinic, în profunzime și cu răspunsuri libere sunt mai mult sau mai puțin nestructurate. Interviurile nestructurate pot avea un grad de validitate mai înalt decât cele structurate, sunt nestresante, permit exprimarea spontană a personalității, dezvăluirea pulsionilor inconștientului, lasă liberă asociația de idei, eliminând astfel bias-urile (erorile sistematice) interviului structurat (Gordon, 1969, apud Chelcea).

Interviul centrat (ghidat sau focalizat), ca tehnică de cercetare în științele socioumane, a fost prezentat de Robert K. Merton, M. Fiske și P. Kendall (1956). Este un interviu semistrukturat, în sensul că abordează teme și ipoteze dinainte stabilite – ca și interviurile structurate –, dar întrebările și succesiunea lor nu sunt prestabilite – ca și în cazul interviurilor nestructurate.

Tehnica propusă de Robert K. Merton impune centrarea convorbirii pe o experiență comună tuturor subiecților (de exemplu, implicarea într-o anumită acțiune, vizionarea aceluiași spectacol de teatru sau film etc.). Respectiva experiență trăită de toți cei care urmează a fi intervievați este analizată anterior de către cercetător care evidențiază elementele semnificative și structura situației, modelele de acțiune etc. Sunt formulate ipoteze privind consecințele implicării persoanelor în situația dată. Cercetătorul elaborează pe această bază un ghid de interviu, în care sunt fixate problemele ce vor fi abordate în convorbirea focalizată pe experiența subiectivă a implicării în situația analizată.

Kenneth D. Bailey apreciază că în cazul interviului centrat important este faptul că cercetătorul a studiat anterior experiența trăită de subiecți, selectând aspectele ce vor fi puse în discuție.

Interviurile cu întrebări deschise și cu întrebări închise fac parte din categoria interviurilor structurate. Astfel de interviuri sunt larg utilizate în cercetare și, în cadrul lor, cercetătorul (sau operatorul de interviu) nu beneficiază de libertatea alegerii temelor sau de posibilitatea reformulării întrebărilor și schimbării succesiunii lor.

Dupa *numarul aplicarilor* vorbim de *interviuri unice si repetate*, iar dupa *numarul interviuatilor* de *interviuri personale si de grup*.

Totodata, *dupa nivelul de varsta* al participantilor, ne putem referi la *interviuri cu adulti sau cu copii*, iar dupa *modalitatea de comunicare* surprindem *interviuri fata in fata (personale, directe) si interviuri la distanta (telefonice sau online, prin internet)*.

Dupa *functia pe care o au in cadrul cercetarii* se vorbeste de *interview de explorare, de interview folosit ca modalitate principala de obtinere a datelor de cercetare si de interview practicat cu scopul completarii sau verificarii informatiilor obtinute prin alte metode sau tehnici de cercetare*.

Interviul clinic

Intr-un interviu clinic pe primul loc ca obiectiv il reprezinta stabilirea unui raport interuman si o intelegere reciproca intre participantii. Clientul, pacientul , interviuatul va fi acceptat, valorizat, validat prin unicitatea sa, iar caracteristicile sale individuale ca si trasaturile sale de personalitate devin adevarate valori de care trebuie sa se tina cont inca de la bun inceput. Pentru a intelege mai bine aceasta tehnica ar fi bine ca ea sa fie comparata cu un alt tip de interviu medical – cel clasic care constituie baza unei anamneze medicale.

Astfel, in primul rand, intr-o anamneza medicala exista o directie clara, atat pentru pacient cat si pentru medic, catre etiologie si patogenie. Se stie ca in urma unui interviu de acest tip, se va afla care sunt cauzele bolii si astfel se porneste pe drumul vindecarii. Acesta etse de altfel si scopul anamnezei, iar pacientul – prin prisma educatiei sale – devine foarte cooperant in acest sens. Intr-un interviu clinic psihologic pacientii de cele mai multe ori nu stiu sa ajunga la problema lor sau la subiectul unei eventuale cauze.

In acelasi timp, daca intr-un interviu medical clasic, diagnosticul preceda tratamentul, in interviul clinic acesta este parte din tratament.

In cazul unui demers de stabilire a unui diagnostic medical pacientii sunt activi si cooperanti si din aceasta perspectiva rolurile sunt clare: de o parte se afla medicul care intreaba si investigheaza, de partea cealalta se afla paientul care raspunde si se

supune investigatiei. Intr-un interviu clinic, rolurile isi pierd rigiditatea, pozitiile celor doi sunt foarte fluide si de multe ori psihologul nu cauta sa elimine elemente de tipul anxietatii care pot interveni in calea obtinerii de informatii in scopul stabilirii diagnosticului. Chiar si mai mult, uneori se intampla ca unei astfel de stari de anxietate sa i se dea curs si chiar sa fie incurajata pentru ca cei doi participanti la interviu sa o poata explora mai bine.

O alta diferenta consta in selectia datelor relevante: daca intr-un interviu anamnestic medical aceste date sunt filtrate pe baza unor criterii clare de diagnostic, in interviul clinic psihologic viata intrapsihica, trairile si manifestarile persoanei reprezinta o parte esentiala din aceste date. Tot ceea ce este investigat si "luminat" prin interviu devine important chiar in decursul interviului, pe masura ce acesta se deruleaza.

In fine, un medic de-a lungul anamnezei pe care o efectueaza isi va suprima sentimentele si emotiile care il incearca. Ele sunt vazute ca elemente parazitare, care ii pot sta in calea efectuării actului medical: iubirea, ura, frustrarea, teama, mila sunt bazute ca elemente care nu-si afla locul intr-un act terapeutic.

Dimpotriva, pentru un psiholog clinician toate aceste trairi si reactii devin extrem de importante. Ele – ca elemente ale relatiilor transferetiale – ofera informatii extrem de importante cu privire la situatia interviuatului, la reactiile pe care le trezeste el in cei din jur, la felul in care este vazut, simtit, valorizat de personale din viata sa.

Interviul de grup

Interviul de grup a fost folosit ca tehnica de cercetare de catre J. A. Banks in studiul grupului mic., fiind amintit si descris într-o lucrare despre Discuția de grup ca tehnică de interviu (1957), unde se formulează ipoteza că în situația de grup indivizii oferă răspunsuri care cred ei că sunt așteptate de grupul lor de apartenență, în timp ce în interviurile personale ei dezvăluie reacțiile proprii. Din această cauză în interviurile de grup opiniile sunt exprimate cu mai multă intensitate, în timp ce opiniile minoritare sau individuale disparate riscă să rămână neexprimate. Mergand pe aceeași idee Giami (1985) sustinea următoarele: „cercetătorii care studiază aceeași problemă utilizând tehnici diferite riscă să obțină rezultate dificil de comparat, chiar contradictorii.

Roger Mucchielli (1968, *apud Chelcea*) consacră interviului de grup unul din volumele dedicate formării permanente în științele umane, prezentând regulile de desfășurare și propunând o serie de exerciții de utilizare a interviului de grup în cunoașterea psihosociologică și în acțiunea de schimbare a opiniilor.

Specificul acestei tehnici de cercetare îl reprezintă existența reală a unui grup de persoane, care să elaboreze în interacțiune un răspuns colectiv la problemele puse în discuție. Nu este vorba de o simplă alăturare sau suma de răspunsuri individuale, ci de crearea și formularea unui răspuns care să exprime opinia de grup. De foarte multe ori, în acest scop, cercetătorul este nevoit să se facă acceptat de grup. Astfel, se recomandă introducerea prin intermediul membrilor influenți a cercetătorului în grupul pe care-l studiază, în acest fel cercetătorul dobândind respect din partea membrilor grupului. Asta nu înseamnă că interviul de grup nu necesită și o pregătire psihologică atentă (stabilirea unor relații de încredere reciprocă, deblocarea psihică a participanților la interviu etc.), precum și anumite măsuri de organizare a discuției colective (convocarea din timp a participanților, limitarea duratei intervalului la cel mult trei ore, asigurarea condițiilor de confort, eliminarea surselor de distragere a atenției, plasarea participanților în jurul unei mese rotunde etc.).

Henri H. Stahl (1974, *apud Chelcea*), vorbind despre obținerea de răspunsuri colective la o chestionare verbală, arată că „procedeul interogării în grup“ se recomandă în faza de prospectare, când se pot obține de la persoanele convocate informații utile pentru adâncirea problematicii de studiu. Trebuie știut faptul că răspunsurile investite cu adeziunea mai multora sunt la fel de interesante pentru cercetător, ca și informațiile divergente furnizate de „opozanți“. Și în cazul convorbirilor colective – susține H. H. Stahl - „Regula de aur a oricărui anchetator social este tăcerea. E bun anchetatorul care vorbește puțin, dar știe să facă pe alții să vorbească “.

Focus-grupul

Se afla la intersecția interviului focalizat cu interviul de grup, fiind denumit și interviu de grup în profunzime. Morgan definește focus grupul ca o tehnică de colectare a datelor prin interacțiunea dintre membrii grupului, referitoare la o problemă stabilită de către cercetător.

In America de No interviul de grup tipic dureaza doua si reunește 8-10 participanti, in Europa dureaza ceva mai mult – pana la trei ore – dar grupul este mai mic – 6-8 participanti.

Ca regula generala se considera ca un studiu bazat pe focus-grup trebuie sa contina 4-6 sedinte de interviu.

Aceasta tehnica este utilizata in conexiune cu alte metode in special cu ancheta pe baza de chestionar si cu interviurile individuale. Din aceasta perspectiva, David Morgan (1993, *apud Chelcea*) a subliniat modalitatile de combinare a metodelor:

- a. Se efectueaza mai intai un focus grup pentru identificarea problemelor si a intrebarilor care vor fi apoi incluse intr-un chestionar;
- b. Focus grupul este modalitatea principala de studiu, iar ancheta psihosociala vine sa stabileasca procedeele de alcatuire a grupurilor si sa determine problemele de detaliu care trebuie analizate prin interviurile de grup in profunzime;
- c. Ancheta reprezinta metoda principala, ea fiind asociata cu focus grupul care ofera sugestii pentru interpretarea datelor;
- d. Focus grupul este utilizat ca metoda principala, iar ancheta devine metoda ajutatoare care verifica relevanta problemelor stabilite de cercetator pentru discutiile de grup.

O problema destul de importanta legata de focus grup este cea a esantionarii. Astfel, frecvent se apeleaza la segmentarea populatiei de studiat dupa o serie de caracteristici in functie de obiectivele si ipotezele cercetarii. Spre exemplu, daca se studiaza planificarea familiala, atunci se vor lua in considerare ca si criteriile urmatoarele variabile: sex, varsta, status marital, folosirea mijloacelor contraceptive, nivel de venituri etc. In acest fel sunt constituite grupuri omogene pentru fiecare segment de populatie. O astfel de segmentare are urmatoarele avantaje:

- asigura compararea raspunsurilor;
- creeaza un climat favorabil pentru discutie in conditiile in care membrii grupului sunt si se vad ca fiind similari din perspectiva criteriilor de segmentare.

Problema structurarii in cazul focus grupului se refera la doua chestiuni:

- controlul moderatorului asupra respectarii topicii cercetarii (urmarirea problemelor de discutat);
- controlul moderatorului asupra interactiunilor dintre membrii grupului.

Factorul important, sustine Septimiu Chelcea, al structurarii focus grupului il constituie numarul problemelor urmarite: cu cat numarul lor este mai mare cu atat gradul de structurare a focusului este mai ridicat. In medie, se considera ca un focus grup nu ar trebui sa cuprinda mai mult de cinci probleme.

Exista si discutii in ceea ce priveste volumul unui focus grup: unii autori considera ca un grup cu mai multi participanti are mai multe avantaje pentru ca isi manifesta opiniile si emotiile mai liber, dezvoltandu-se o dinamica mai rapida si mai intensa, iar altii considera ca intr-un grup cu mai putini participanti, moderatorul poate avea un control mai ridicat asupra stimulării interactiunii dintre membrii, acesta fiind in viziunea lor un mare avantaj.

Krueger (1988, *apud Chelcea*) prezinta avantajele si dezavantajele utilizarii focus grupului. Astfel, printre avantaje putem vorbi de:

- cuprinde date din viata reala in mediul concret
- este o tehnica flexibila
- are o inalta validitate
- produce rezultate destul de rapid
- prezinta costuri reduce

Dezavantajele ar putea fi:

- asigura cercetatorului un control mai redus (prin comparatie cu interviul individual, spre exemplu)
- uneori, datele sunt dificil de analizat
- solicita din partea cercetatorului abilitati si cunostine speciale
- diferentele dintre grupuri pot fi distorsionate
- organizarea grupurilor poate fi destul de dificila
- discutiile trebuie sa fie astfel conduse incat sa incurajeze interactiunea dintre membrii grupului.

Interviul cu copii

Interviurile cu copii ridică unele probleme cel puțin din următoarele puncte de vedere (Bailey, 1982, apud Chelcea):

- vocabularul limitat al copiilor;
- specificul relației adult-copil;
- dificultatea copiilor de a înțelege „situația de interviu”.

În perioada antepreșcolară (1-3 ani) copilul întâmpină dificultăți de înțelegere a limbajului, deși cerința subiectivă a comunicării verbale este constituită la 16 luni. La vârsta de 1 an copilul poate pronunța circa 100 de cuvinte, alcătuind propoziții de 2-3 cuvinte. În acest moment al dezvoltării psihologice nu se poate realiza un interviu propriu-zis și abia în perioada preșcolară (3-6 ani), date fiind progresele în dezvoltarea comunicării verbale, se pot realiza astfel de interviuri cu copiii (la 3 ani vocabularul mediu numără 2000 de cuvinte). La sfârșitul perioadei școlare mici copiii posedă un vocabular de 4000-4500 de cuvinte, vocabularul activ fiind de aproximativ 1500 de cuvinte, astfel încât copii sunt capabili să formuleze răspunsuri la unele tipuri de interviu special proiectate pentru investigarea lor.

Dificultatea realizării interviurilor cu preșcolarii și cu școlarii mici nu rezidă numai în vocabularul limitat al acestora, ci și în specificul relației adult-copil. La vârstele mici, copiii îi percep pe adulți ca pe propriii lor profesori sau părinți de la care învață ce este bine și ce este rău, cum să răspundă la anumite întrebări ș.a.m.d. În situația de interviu le este greu să înțeleagă de ce adulții, care „le știu pe toate”, îi întrebă pe ei „ce și cum”. O altă mare problemă o reprezintă sugestibilitatea înaltă a copiilor în comparație cu adulții: formularea întrebărilor, intonația, mimica pot influența puternic răspunsurile. Anumite caracteristici ale stadiului lor de dezvoltare psihică, precum „domnia concretului” (Gheorghiu și Ciofu, 1982, apud Chelcea), asigură insinuarea elementelor sugestive în procesul cunoașterii. Pe de altă parte, imaginația copiilor este necontrolată: adesea distincția dintre realitate și vis, dintre ceea ce s-a întâmplat efectiv și ceea ce ar fi dorit să se întâmple ridică bariere serioase în interpretarea interviurilor de tip psihosocial. În plus, relația adult-copil trebuie să ia în considerare stadiile raporturilor dintre sexe, pentru că, spre exemplu la vârsta de 7-12 ani băieții

manifestă o anumită aversiune față de fete, astfel încât se recomandă ca interviurile cu școlarii mici să fie făcute de persoane de același sex.

Evident, în interviurile cu copiii trebuie creată o situație de interviu care să-i ajute să înțeleagă ce se așteaptă de la ei, recomandându-se utilizarea unor elemente ajutătoare: papusi, jucării, desene, personaje din filmele sau animațiile preferate etc.

Interviul telefonic

Se considera că deceniul opt al secolului trecut a reprezentat momentul de explozie al dezvoltării acestei tehnici de cercetare, cel puțin în SUA. Cauzele prezumate sunt pe de o parte creșterea numărului de posturi telefonice (în SUA în 1958, aproximativ 72% din populația SUA avea acces la un post telefonic, în 1976 aproximativ 93%, iar în 1982, ponderea populației cu acces la telefon să fie de 98%), iar pe de altă parte datorită punerii la punct a unui sistem de eșantionare adecvat: Random digit dialing (RDD).

În una dintre lucrările sale, Septimiu Chelcea descrie pe scurt în ce constă această tehnică de eșantionare. Selectarea eșantionului pentru anchetele prin interviu telefonic prezintă anumite particularități în comparație cu eșantionarea populației pentru anchetele „clasice”. Este vorba de o eșantionare a numerelor de telefon și apoi de selectarea persoanelor care au acces la respectivele posturi telefonice în vederea interviurii lor. Inițial, s-au folosit pentru eșantionare cărțile de telefon. S-a constatat însă că acestea nu reprezintă o bună bază de eșantionare: multe telefoane particulare nu apar în cărțile de telefon, numerele de telefon se schimbă, astfel că se face greu distincție între numerele de telefon de la serviciu și de la domiciliu. Date fiind aceste neajunsuri, s-a propus utilizarea sistemului RDD pentru eșantionarea numerelor de telefon (Groves și Kahn, 1979). Sunt selectate mai întâi zonele geografice, în urma stratificării lor după anumite criterii. Fiecare zonă are un anumit prefix. Se face apoi selecția aleatoare a numerelor de telefon și a persoanelor pe baza tabelelor de selecție proiectate de Leslie Kish (1949). Dacă numărul de telefon selectat aleator (de exemplu, 123-4567) corespunde unei gospodării în care locuiește o familie formată din trei persoane, atunci se urmărește în tabelul de selecție pe rândul 3 (nr. membrilor familiei) la intersecția cu coloana 7 (ultima cifră a numărului de telefon) și se

determină persoana cu care va trebui făcut interviul (cea de-a treia persoană din familie, în ordinea descrescătoare a vârstei). Această modalitate de selecție presupune ca operatorul de interviuri telefonice să se intereseze: câte persoane locuiesc la adresa unde este instalat telefonul ? Câte au vârsta de peste 18 ani ? Care este persoana cea mai în vârstă din familie ? Apoi următoarea ? ș.a.m.d. Aceste date vor fi înscrise într-un tabel. Odată identificată persoana cu care se va face interviul, aceasta va trebui chemată la telefon sau va trebui fixată data și ora la care ar putea fi interviuată telefonic.

Fata de interviul direct, fata in fata, interviul telefonic prezinta unele particularitati, datorate in primul rand situatiei de lipsa a contactului vizual. Din acest punct de vedere, capata o importanta mai mare caracteristicile vocii operatorului de interviu (timbru, intensitate, claritate, lungimea pauzelor dintre cuvinte etc.), in detrimentul caracteristicilor de natura vizuala (facies placut, zambet etc.)

Avantajele majore ale acestei tehnici le constituie costurile reduse (aproape la jumătate fata de interviul fata in fata) si rapiditatea desfasurarii ei, dar dispune si de o serie de dezavantaje destul de mari:

- motivatia scazuta a interviuatului inregistreaza o rata mare a nonraspunsurilor sau a invalidarii protocolului de interviu;
- lipsa controlului situatie de interviu si mai ales a observatiei vizuale determina neinregistrarea si prin urmare neanalizarea actelor de conduita si a limbajului nonverbal.

Desfășurarea si dinamica interviurilor

În funcție de tipul de interviu, modul de desfășurare a convorbirii dintre operatorul de anchetă și persoana interviuată prezintă anumite particularități: într-un fel va decurge interviul telefonic și în alt mod interviul fata in fata, iar acesta din urmă nu se va realiza identic în cazul unui interviu nondirectiv și în cel al unui interviu pe bază de chestionar cu întrebări închise.

Alain Blanchet (1985, *apud Chelcea*) formulează următoarele principii generale ale aplicării interviului nondirectiv – care, considerăm și noi, pot fi considerate ca principii generale ale interviului în general din cercetarea socio-umana:

- tot ce au spus persoanele intervievate trebuie tratat ca elemente inseparabile de contextul discursiv și situațional; trebuie să se acorde atenție atât conținutului manifest, cât și celui latent; de asemenea, cercetătorul nu trebuie să considere că tot ceea ce declară persoanele intervievate se plasează la același nivel psihologic;
- cercetătorul va acorda atenție nu numai la ceea ce persoanele au spus, dar și la ceea ce nu au spus sau nu pot spune fără ajutorul lor;
- ceea ce declară oamenii într-un interviu nu sunt decât indicatori, pe baza cărora cercetătorul va trebui să identifice problemele persoanelor intervievate;
- se impunea ca cercetătorul să situeze problemele persoanelor intervievate în contextul social al desfășurării întrevederii.

Metoda observatiei

La nivelul simțului comun se considera ca a observa înseamnă a cunoaște, a examina un obiect sau un proces, a face constatări și remarci (critice) referitoare la ceea ce ai privit cu atenție. Din punct de vedere epistemologic se considera în acest moment ca a observa înseamnă nu numai a înregistra, dar și „a inventa” și „a construi realitatea” – cum spunea Edgar Morin (1981, *apud Chelcea*). Și aceasta pentru că percepția, procesul psihic pe care se bazează observația, nu acționează de una singură ci în relație cu celelalte activități și procese psihice. Din acest motiv, în observație sunt implicate și memoria, inteligența, atenția, imaginația, receptivitatea emoțională etc., adică întreaga personalitate a cercetătorului, alături de normele și valorile socio-culturale. Schemele perceptivă, limbajul legat de gândire, valorile sociale, influența grupului, contextul spațial și istoric intervin în observație, astfel că pretinsa obiectivitate, caracterul de cunoaștere imediată, senzorială și neutralitatea acesteia nu este pe deplin justificată. Doar la nivelul cunoașterii comune observația induce certitudine și se considera ca “este adevărat fiindcă am văzut cu ochii mei”.

Putem vorbi de observație științifică și observație neștiințifică. Astfel, observația științifică se deosebește de observația neștiințifică prin aceea că urmărește să dea o semnificație lucrurilor și proceselor percepute, să verifice ipotezele spre a identifica o

regularitate, o lege de producere a lor. Ea presupune cu necesitate scopul cunoașterii, planificarea, desfășurarea după reguli bine stabilite și îndelung verificate.

Gaston Bachelard spunea ca observația științifică este totdeauna o observație Polemică, pentru ca ea confirmă sau infirmă o teză anterioară.

diferențiază observația științifică de cea spontană, neștiințifică este – în principal - testarea ipotezelor, ca scop.

James Drever și Werner D. Fröhlich (1970, *apud Chelcea*) defineau observația astfel: „percepția și înregistrarea atentă și planificată a fenomenelor, obiectelor, evenimentelor și indivizilor în dependență de o situație determinată“.

În științele socioumane observația este înainte de orice observarea omului de către om, fapt ce o particularizează față de observația din științele naturii, fiind vorba de un raport între două persoane care „își dau seama“ și acționează ca atare.

Marie Jahoda subliniază că observarea științifică nu se bazează pe proprietățile observatorului ci pe scopul de cunoaștere, pe o planificare riguroasă, pe notarea sistematică, ca și pe controlul datelor, iar Kenneth D. Bailey (1978/1982, *apud Chelcea*) consideră că metoda observației constă în „colectarea datelor despre comportamentul nonverbal“ implicând sensibilitatea vizuală, dar și acustică, tactilă, termică, olfactivă etc.

Este de netagaduit faptul ca principalul analizator implicat in observatie este cel vizual si aceasta pentru că cea mai mare parte a informațiilor ce ne parvin din mediul înconjurător sunt obținute cu ajutorul văzului. Dar omul percepe doar anumite lungimi de unda si, in plus, semnalele din lumea exterioară nu sunt numai de natură vizuală. Văzul, auzul dar și mirosul asigură observarea oamenilor de către oameni, iar celelalte modalitati perceptive ne ofera foarte multe informatii despre mediul inconjurator si oamenii din el. „Sensibilitatea olfactivă a omului, puternic culturalizată, deși nu are un rol la fel de activ pentru orientarea în mediu ca la animale, atinge uneori praguri extraordinar de înalte: mirosul de mosc, de exemplu, îl simțim chiar într-o concentrație în aer care nu depășește 0,00004 miligrame per litru, ceea ce corespunde dizolvării într-un bazin de apă cu lungimea de 1 km, lățimea de 250 m și adâncimea de 10 m a

unei cantități de numai 100 de grame de mosc“ (Chelcea și Chelcea, 1983). În același sens, sensibilitatea termică, tactilă, chiar sensibilitatea dolorifică participă la cunoașterea prin observare a vieții psihosociale.

Kenneth D. Bailey (1978/1982, *apud Chelcea*) subliniază avantajele metodei observației:

- prin comparare cu ancheta sau cu studiul documentelor atunci când se studiază comportamentul nonverbal se considera ca înșelarea deliberată, ca și erorile datorate memoriei fac din datele obținute prin metodele interogative „informații de mâna a doua“, înregistrându-se comportamentele individuale și comportamentele colective chiar în momentul desfășurării lor;

- față de experiment observația înregistrează comportamentele în condițiile naturale de desfășurare a lor, în plus observația fiind slab reactivă, în comparație cu experimentul sau cu ancheta pe bază de chestionar sau de interviu. Aceasta nu înseamnă însă că anumite procedee de observare nu induc modificări ale comportamentelor persoanelor studiate, dar se poate aprecia că observația elimină în bună măsură artificializarea studiului vieții sociale;

- spre deosebire de ancheta sociologică sau de experiment, metoda observației are avantajul de a permite analize longitudinale, prin înregistrarea comportamentelor sau environment-ului un timp mai îndelungat, luni sau ani de zile, dacă ne referim cu precădere la observația participativă.

Asemenea oricărei alte metode din științele socioumane, observația are și dezavantaje evidente tot de către Kenneth D. Bailey (1982, *apud Chelcea*):

- un control redus asupra variabilelor externe care pot afecta datele cercetării;
- dificultăți de cuantificare;
- limitarea la studiul unor eșantioane mici;
- dificultatea de a pătrunde în anumite medii (agenții guvernamentale, servicii secrete, cluburi selecte etc.) și de a studia comportamente intime (de exemplu, comportamentul sexual poate fi studiat cu ajutorul interviului, chiar telefonic, dar nu prin metoda observației).

Observația se poate astfel defini ca metoda de cercetare concretă empirică prin identificarea, colectarea, analizarea și interpretarea datelor cu ajutorul simțurilor (văz, auz, miros etc.) în vederea efectuării de inferențe psihologice și sociologice pentru a verifica ipotezele sau pentru a descrie sistematic și obiectiv mediul înconjurător, oamenii și relațiile interpersonale, comportamentele individuale și colective, acțiunile și activitățile, comportamentul verbal, obiectele fizice, produsele activităților creative ale persoanelor și grupurilor umane. Descrierea, în cazul observației, „implică o activitate de comparare, o reperare și o ierarhizare a diferențelor și asemănărilor“ (*Richelle, 1995, apud Chelcea*).

Tipurile de observație

Există foarte multe clasificări a metodei observației și a modalităților și procedurilor sale de aplicare realizate în baza a numeroase criterii. Diversi autori folosesc termeni și denumiri diferite dar, în principal, ei se referă la aceleași lucruri.

În ultima perioadă cea mai utilizată și considerată ca cea mai viabilă clasificare este cea a paradigmei cantitative diferențiată de paradigma calitativă. Se face astfel distincție între observația cantitativă și observația calitativă. După Patricia A. Adler și Peter Adler, ceea ce diferențiază observația calitativă de cea tradițională, cantitativă, se referă la faptul că aceasta „în esență este fundamental naturalistică, se desfășoară în context natural, vizează actorii sociali care în mod natural participă în interacțiuni și urmează cursul vieții de zi cu zi.

În același timp, William J. Goode și Paul K. Hatt fac distincție între observația controlată și observația necontrolată, în cadrul celei din urmă incluzând observația participativă versus observația nonparticipativă.

René König împarte observația în următoarele tipuri: observație controlată și observație necontrolată, ambele tipuri făcând parte din ceea ce înțelege prin observație științifică; observație directă și observație indirectă, conform criteriului „poziția față de realitate a materialului de observat“; observație externă (nonparticipativă), care poate fi extensivă sau intensivă, și observație participativă, care la rândul ei poate fi pasivă sau activă. În ultima clasificare dihotomică

(participativă/nonparticipativă) se are în vedere „poziția față de realitate a observatorului“. Bernard S. Phillips propune următoarea clasificare: observație slab structurată și observație puternic structurată, prin analogie cu tehnica interviurilor standardizate și nestandardizate. Tipul de observație slab structurată include observația participativă și observația nonparticipativă.

Observația nestructurată versus observația structurată

Kenneth D. Bailey considera ca în clasificarea tipurilor de observație intervin două tipuri de criterii:

- structura environmentului, care prin dihotomizare dă naștere cadrului natural (studiu de teren) și cadrului artificial (experimentul de laborator)
- gradul de structurare a observației, care poate fi la limită în observație nestructurată, de o parte, și observație structurată, de cealaltă parte. Rezultă prin luarea în calcul a celor două tipuri de structuri o tipologie a observației: observația complet nestructurată (întâlnită în studiile de teren), observația nestructurată (utilizată în experimentele de laborator), observația structurată (în studiile de teren) și observația complet structurată (în experimentele de laborator).

G. J. McCall considera ca: “Observația este structurală sau sistematică dacă se utilizează explicit planuri pentru selecția, înregistrarea și codificarea datelor; ea este nestructurată dacă aceste procese sunt implicite și emergente”.

Observația nestructurată (sau slab structurată) se întâlnește atât în studiile sociologice de teren, cât și în cele de laborator (mai ales în cercetările psihosociologice). Metoda etnografică are drept scop descrierea amănunțită a unei culturi sau subculturi și este un tip de observație nestructurată. De foarte multe ori, observația nestructurată constituie adesea primul pas în cercetarea sociologică de teren, dar este absolut necesar și în acest caz ca ea să se bazeze pe teorie. Dealtfel, fondarea pe teorie diferențiază observația științifică (și observația nestructurată este observație științifică) de observația spontană. Cercetătorul nu trebuie să se lase furat de ceea ce iese din comun, iar observația științifică nu trebuie să devină calea către o colecție de excentricități. Aceasta nu înseamnă însă ca faptele de observație neașteptate, dar

capitale care sunt în măsură să inițieze o nouă teorie sau să lărgescă teoriile existente, nu sunt binevenite.

Observația structurată, la rândul ei, poate fi aplicată în cercetările sociologice de teren, ca și în studiile de laborator, fie cu recunoașterea deschisă a rolului de observator, fie ascunzându-se acest rol. Important pentru acest tip de observație este faptul că se face apel la un „sistem de categorii” în raport de care se realizează concret observația. Categoriile de observație se referă la clase de fapte și fenomene omogene, în care se regăsesc indicatorii relevanți și care permit, prin codificare, o analiză statistică a proceselor și relațiilor sociale.

Roger W. Heyns și Alvin F. Zander (1963, *apud Chelcea*) vorbesc despre caracteristicile sistemelor de categorii de observație. Din punctul de vedere al gradului de cuprindere a realității, sistemul de categorii poate fi exhaustiv, când toate actele comportamentale ale subiecților vor fi clasificate în categoriile stabilite, sau nonexhaustive, când sistemul de categorii nu permite decât selectarea unor comportamente. Utilizarea unui sistem de categorii nonexhaustiv aduce serioase economii de timp și este de preferat în studiile-pilot. După gradul de reflecție impus de sistemul de categorii la înregistrarea datelor de observație, acesta poate fi înalt sau mediu, după cum categoriile stabilite sunt mai generale sau mai particulare. Sistemul de categorii poate avea unul sau mai multe cadre de referință, încercând să cuprindă fenomene omogene sau eterogene. În primul caz, sistemul de categorii este unidimensional, în cel de-al doilea caz este multidimensional. În cadrul sistemului, categoriile pot fi continue sau discontinue. Se înțelege că, de regulă, vor fi continue categoriile din sistemele unidimensionale și discontinue categoriile din sistemele multidimensionale. Pentru a exemplifica Septimiu Chelcea analizează într-una din lucrările sale sistemul de categorii utilizat de Robert F. Bales în studierea în laborator a interacțiunii în cadrul discuțiilor de grup. Metoda este cea a analizei de interacțiune, în fond un tip de analiză a conținutului comunicării în rezolvarea de probleme, care constă în “clasificarea comportamentelor act după act... și dintr-o serie de analize a datelor în vederea obținerii de indici descriptivi ai proceselor de grup și derivat, a factorilor care influențează aceste procese”. Este interesant de arătat că, inițial, Robert F. Bales luase în considerare 85 de categorii pentru a descrie procesele de

interacțiune în cadrul discuțiilor de grup. În final, în urma laborioaselor sale investigații concrete (1946-1949), nu au fost reținute decât 12 categorii. Acestea sunt dispuse în perechi (pozitive și negative) și ordonate în două dimensiuni referitoare la: comportamentul afectiv și comportamentul intelectual.

Perechile de categorii surprind:

problemele de orientare a discuțiilor (a),

problemele de evaluare (b),

problemele de control (c),

problemele de decizie (d),

problemele de învingere a tensiunii (e),

problemele de integrare în grup a participanților la discuție (f)

Toate aceste categorii sunt aplicabile tuturor tipurilor de sisteme de interacțiune.

Chelcea subliniază faptul că sistemul de categorii al lui Robert F. Bales este exhaustiv: orice comportament al participanților la discuție poate fi încadrat într-un din categoriile stabilite. Pentru a clasifica însă comportamentele se cere un înalt grad de reflexie, întrucât categoriile propuse sunt foarte generale. Sistemul este bidimensional, vizând atât comportamentul afectiv, cât și pe cel intelectual, fapt ce împiedică ordonarea pe o singură linie a categoriilor, de la cea mai puțin intensă până la cea mai intensă participare la discuțiile de grup. Într-adevăr, dat fiind cadrul de referință diferit, nu poate fi apreciat comportamentul celui care contribuie la destinderea atmosferei mai intens participativ decât comportamentul celui care orientează discuțiile sau evaluează informațiile, dar nici invers. Categoriile stabilite de Robert F. Bales sunt în acest sens discontinue. Ele permit alcătuirea profilurilor de discuții, reconstituirea desfășurării acestor discuții, precum și rolul fiecărui participant în discuția de grup.

Observația externă versus observația participativă

Observația externă se referă la situația în care observatorul se află în afara sistemului observat, tehnica fiind recomandată în cazurile în care încadrarea cercetătorului în sistemul rol-status-urilor grupului sau colectivității țintă este dificilă sau chiar imposibilă (de exemplu, în societățile academice, în instituțiile militare, politice, religioase etc.).

Observația externă (sau nonparticipativă) este caracteristică studiilor de laborator, în timp ce observația participativă se întâlnește în studiile sociologice de teren și cu deosebire în cercetările de antropologie culturală.

Observația participativă înseamnă „a lua parte – pe cât permite situația – conștient și sistematic la viața activă, ca și la interesele și sentimentele grupului studiat“ (Kluckhohn, 1956, *apud Chelcea*). Printr-o astfel de tehnică, cercetătorul nu numai că este prezent în colectivitatea studiată, dar se și integrează în situația observată, în viața de zi cu zi a grupului.

Conform lui Danny L. Jorgensen (1989, *apud Chelcea*) observația participativă are următoarele caracteristici de bază:

- Descrierea vieții sociale se face prin perspectiva celor dinăuntru grupului, a oamenilor aflați într-o anumită situație sau într-un cadru bine determinat.
- Se are în vedere viața de zi cu zi a oamenilor în mediul în care aceștia își duc existența, importantă fiind viața cotidiană aici și acum, nu comportamentele oamenilor în laboratoarele experimentale, în situațiile artificial create.
- Conduce la generalizări ca teorii interpretative, nu la teorii explanatorii rezultate în urma testării cauzale. Cu toate acestea, generalizările și interpretările inspirate de observația participativă sunt utilizate în luarea deciziilor cotidiene.
- Se înscrie într-un proces de cercetare flexibil, deschis, atât în ceea ce privește identificarea problemelor de studiu, cât și sub raportul procedeelelor de colectare a datelor și a modalităților de teoretizare. Astfel, se pornește de la experiența imediată a oamenilor în situațiile concrete de viață, pentru a se ajunge la descrierea calitativă a vieții sociale în termenii limbajului uzual al nativilor, al membrilor colectivităților studiate.
- Observația participativă implică – din punct de vedere metodologic – o abordare calitativă și un studiu de caz, fapt care presupune descrierea detaliată și analiza de profunzime a unui fenomen psihologic sau social. De cele mai multe ori observația participativă este folosită pentru a studia holistic o cultură sau o societate, o subcultură sau o organizație, un grup uman sau practicile, credințele, interacțiunile umane. Scopul principal este de a descrie comprehensiv și exhaustiv un aspect important sau unic al vieții individului sau comunității.

- Cercetătorul care utilizează observația participativă trebuie să joace rolul de participant la viața de zi cu zi a unității sociale investigate. De-a lungul derulării unui astfel de studiu, observatorul participant poate juca mai multe roluri, de la cele dictate de recunoașterea deschisă a scopului de cunoaștere științifică până la cel de “cercetător științific acoperit”.
- Utilizează strategii specifice în funcție de persoana, grupul sau societatea investigată, iar experiența de viață a cercetătorului constituie o sursă de date foarte importantă. În diferite momente ale cercetării se aplică și se derulează și o altă serie de tehnici și instrumente de cercetare: interviuri, analiza de documente, analiza biografică etc. Totodată, modul de înregistrare a datelor colectate prin observație participativă are o importanță deosebită, în acest moment dezvoltarea tehnologică permitând un acces facil și pe scară largă a unor dispozitive audio-video din ce în ce mai performante și mai comod de folosit.

Raymond L. Gold considera că rolul cercetătorului în observația participativă poate fi:

- totalmente participant (cercetătorul ascunde rolul său de observator și se integrează în viața colectivității studiate cât mai mult posibil, el interacționează cât mai natural cu cei pe care îi studiază, își încorporează rolurile sociale impuse de grup, dar trebuie să rămână, totuși, el însuși, adică observator, acesta fiind rolul său primar)
- participant ca observator (își dezvăluie rolul de cercetător, dar își consacră bună parte din timp activităților comune ale grupului studiat)
- observator ca participant (este utilizat în studiile care implică interviuarea nerepetată, iar observarea este mai mult formală decât informală; din cauza că observatorul ca participant are contact cu grupul studiat o perioadă de timp relativ scurtă, există riscul unei cunoașteri superficiale a interacțiunilor sociale din cadrul acestuia)
- totalmente observator (nu se implică în viața grupului și nu intervine în desfășurarea fenomenelor studiate, din acest motiv se și considera că rolul de observator total îl îndepărtează pe cercetătorul de interacțiunile și realitățile psihosociale ale celor studiați)

Herbert J. Gans consideră că este mai util să se vorbească în acest caz despre tipurile de observație participativă în funcție de comportamentul cercetătorului și din acest punct de vedere pot fi identificate trei tipuri de observație participativă:

- cercetătorul se comportă ca observator, adică este fizic prezent la desfășurarea evenimentelor, dar nu participă la derularea lor;
- cercetătorul participă, dar ca cercetător, ceea ce înseamnă că are rol de “cercetător-participant”;
- cercetătorul participă, devenind în această situație “participant real”, abdicând pe moment la rolul său de cercetător, rol pe care însăși și-l reia după consumarea evenimentului.

Patricia A. Adler și Peter Adler (1994, *apud Chelcea*) consideră că practica cercetărilor bazate pe observația participativă pune în evidență o accentuare a implicării cercetătorului în viața comunității studiate, astfel că se poate vorbi de trei roluri predominante ale observatorului: cercetător-membru-deplin, cercetător-membru-activ și cercetător-membru-periferic. Trebuie subliniat însă faptul că, în cursul desfășurării cercetării, statusul observatorului se poate schimba: din observator nedeclarat, cercetătorul poate deveni cercetător neutru sau actor social, iar gradul de implicare în viața grupului se poate schimba.

Observația continuă versus observația eșantionată

Observarea continuă se referă la perioade limitate din viața unei colectivități sau la secvențe comportamentale bine precizate ale unui număr mic de indivizi și personalități. De regulă, se procedează la o eșantionare a comportamentelor sau actelor ce urmează a fi observate. Întrucât este practic imposibil să observi toate unitățile de comportament ale unui individ, în funcție de obiectivele cercetării vor fi reținute doar comportamentele relevante, adică se va face o selecție a faptelor de observație. „Observația presupune, prin definiție, o alegere a faptelor de observat. Este o distincție clară a unor detalii semnificative dintr-un tot amorf. Este un rod al unor idei pe care mai dinainte le ai asupra a ceea ce este și ceea ce nu este semnificativ“ (*Stahl, 1934, apud Chelcea*).

Observația eșantionată (sau instantanee), descrisă în 1934 de către Tippett, se bazează pe tehnica sondajului, fiind numită uneori „eșantionaj al muncii“ sau „inspecție instantanee“. În sociologie, deși observația instantanee pornește de la ceea ce îndeobște se înțelege prin „privirea maestrului“ nu este deloc o inspecție și, mai ales, nu este făcută cu scopul de a controla, nefiind aplicabilă doar în studiul muncii. Observația instantanee prezintă avantajul de a fi relativ comodă, putându-se aplica fără perturbarea comportamentului celor studiați. Există posibilitatea aplicării acestei metode fără ca cei studiați să fie avertizați; procedeul implică anumite riscuri: observatorul, odată deconspirat, pierde total încrederea celor în mijlocul cărora efectuează studiul. Marele avantaj pe care îl conferă aplicarea acestei metode constă în posibilitatea ce se creează de a studia alternativ mai multe activități într-o perioadă de timp scurtă. Prin intermediul observației instantanee se poate stabili, cu un grad convenabil de precizie (de exemplu, în studiul muncii), lista operațiilor ce se efectuează, ponderea fiecărei operații (ca timp, în procente) și se poate compara ceea ce efectiv se face cu ceea ce este prevăzut a se face. Observația instantanee este recomandabilă să se aplica numai în studiul unor activități variate. Aplicarea practică a metodei trebuie să țină seama de gradul de precizie pe care dorim să-l aibă rezultatele. Prin convenție, se consideră că un grad de precizie de 0,05 este convenabil. Ca momente importante în aplicarea observației instantanee, în afara stabilirii prin observație a ponderii elementelor în cadrul activității studiate, amintim fixarea intervalelor dintre observațiile instantanee; aceasta se realizează în funcție de timpul total de studiu, de numărul activităților care sunt studiate și de distanța dintre locurile de desfășurare a acestor activități. Se ia în considerație timpul minim pentru parcurgerea distanței între cele mai îndepărtate locuri ce sunt studiate alternativ. Determinarea momentelor de efectuare a observațiilor instantanee se face prin tragere la sorți. În final, se completează o fișă de observație în care sunt trecute: numărul observațiilor, ziua, orarul de observare, conținutul observării și eventualele remarci explicative suplimentare.

Reguli de observare

Citându-l pe Theodore Caplow (1970), Septimiu Chelcea sintetizează experiența de cercetare și prezintă o serie de reguli de observare, incluzând condițiile prealabile, procedura, conținutul și modul de notare.

Condiții prealabile observării

- Înainte de începerea cercetării, cel ce face observația trebuie să se familiarizeze cu obiectivele cercetării;
- Tehnicile de observare și procedeele de notare a faptelor de observație trebuie precis formulate și suficient de mult repetate pentru ca observația să fie validă;
- Înainte de a observa, cercetătorul trebuie să memoreze lista unităților de observare (secvențele comportamentale).
- Procedura de notare
- Observatorul trebuie să noteze, pe cât posibil, faptele de observație pe teren;
- Răstimpul admisibil între observare și notare este de ordinul minutelor, și în cazuri excepționale, de ordinul orelor. Henri H. Stahl atrage atenția în acest sens: „oricât de bună memorie ai avea, observația care nu se notează de îndată, poate fi considerată ca pierdută“;
- Răstimpul la care ne-am referit variază în funcție de natura cercetării;
- Observatorul nu trebuie să uite că el însuși este observat și că notarea s-a făcut în perioade de observare.

Conținutul notelor de observație

- Notele de observație trebuie să includă: data, ora, durata observației, locul desfășurării evenimentelor (făcându-se apel la hartă, fotografie, desen etc.); circumstanțele observării, aparatele utilizate în observație, factorii de mediu care pot influența comportamentele (temperatura, iluminatul, zgomotele etc.), precum și modificările care au survenit în timpul observării;
- În notele de observație nu-și au locul opiniile, ipotezele, remarcile cercetătorului. Este greșit să notăm că persoana observată era, de exemplu, emoționată. Va trebui să notăm doar expresia facială, paloarea, contracția musculară etc. fără a face

interpretari sau fara sa acordam semnificatii faptelor sau actelor de conduita observate;

- Conversația cu persoanele observate, dialogul, trebuie notate în stil direct, așa cum s-au desfășurat. Notarea cuvânt cu cuvânt a declarațiilor persoanelor intervievate se va încheie, spre exemplu, între ghilimele (“), iar sinteza, prescurtarea conversației se marchează cu apostrof (’), așa cum se acceptă prin convenție în studiile etnografice.
- Opiniile și deducțiile cercetătorului trebuie notate separat, la intervale prestabilite.

Definitivarea notelor de observație

- Notele de observație trebuie revăzute, adăugite, corectate de îndată ce timpul permite acest lucru;
- Notele de observație trebuie clasificate provizoriu, iar când sistemul de categorii este bine conturat, să se treacă la clasificarea lor definitivă.
- Regulile de observație pot fi amănunțite, nuanțate și particularizate în raport de tipul de observație.

Experimentul

Se considera ca la nivelul cunoașterii științifice, valoarea deosebită a experimentului este dată de faptul ca acesta permite verificarea ipotezelor cauzale, iar el este asociat cu abordarea analitică a fenomenului, spre deosebire de observație, care se asociază cu abordarea descriptiva. Din acest motiv, in epistemologie uneori se face distincție între științele experimentale și științele observaționale.

Cercetarea experimentală constituie un proces iterativ, care începe cu verificarea relațiilor de cauzalitate și sfârșește cu formularea unor noi ipoteze. Paradigma naturii iterative a cercetării experimentale, propusă de G. E. P. Box, se fondează pe supoziția că „nici un plan (experimental) nu este suficient de bun pentru a răspunde la toate întrebările deodată, oricât ar fi experimentul de important. Este necesară o serie de investigații pentru a răspunde la orice întrebare cu adevărat importantă cu privire la cauzele comportamentului.

O mare problema în experimentul psihosociologic îl reprezintă complexitatea obiectului de studiu – personalitatea și conduita umană – omul fiind capabil să se deosebească de alte “obiecte” ale experimentului să-și modifice conduita, trăirile, atitudinile atunci când crede sau știe că se află în condiții de experiment. În afara acestui fapt, specifică experimentului psihosociologic este imposibilitatea controlului total al variabilelor și izolarea fenomenului studiat. Obiectul de studiu în științele socioumane îl reprezintă omul și mediul sau care se află într-o serie de determinări complexe, interne și externe subiectului uman. Altfel spus, subiecții de experiment aparțin unei anumite categorii sociale, fac parte dintr-o anumită societate, națiune și grup socioprofesional; au o anumită vârstă, un anumit sex, nivel de școlaritate; și-au interiorizat anumite norme și valori într-o măsură mai mare sau mai mică. Dacă fiind această situație, în legătură cu experimentele psihosociologice, se pune problema posibilității de generalizare a rezultatelor obținute. Este vorba despre *validitatea externă* a experimentului sau validitatea ecologică care se referă la aplicabilitatea rezultatelor în situații naturale (ecologice) cât mai diferite. În general, validitatea externă a experimentelor din științele socioumane este destul de restrânsă atât în ceea ce privește generalizarea de la grupul experimental la populația din care sunt selecționați subiecții de experiment (validitatea populațională), cât și sub raportul trecerii de la situația experimentală la condițiile vieții sociale reale (validitatea ecologică). Generalizarea rezultatelor experimentelor psihosociologice nu este permisă decât în limitele procedurilor utilizate și numai la populația din care au fost selecționați subiecții de experiment.

Poate și mai importantă este problema validității interne. În experimentele psihosociologice, variabila independentă reprezintă o combinație de stimuli, sarcina cercetătorului fiind aceea de „purificare a variabilei independente”, pentru a stabili cu exactitate dacă între X (variabila independentă) și Y (variabila dependentă) există o legătură cauzală. Spre exemplu, în acest scop sunt montate experimente placebo. Sub numele de placebo sunt grupate substanțele chimice fără acțiune farmacologică specifică, dar care, datorită sugestiei și autosugestiei provoacă ameliorarea stării bolnavului. Astfel de substanțe, cunoscute încă din Evul Mediu, au primit, după moda timpului o denumire latină (placebo), ceea ce înseamnă: voi place. Astăzi se știe că

toate medicamentele – chiar anestezicele și antibioticele – au, în afara acțiunii farmacologice specifice, și un element placebo, dat de situația psihosocială în care se administrează. Experimentele placebo servesc tocmai la izolarea acțiunii farmacologice specifice și, prin analogie, sunt utilizate în psihosociologie pentru izolarea variabilei independente din complexul de stimuli, pentru a-i măsura influența asupra variabilei dependente. Dealtfel, rafinarea continuă a schemelor experimentale nu reprezintă altceva decât efortul de izolare cât mai deplină a acțiunii variabilei independente.

Ernest Greenwood, după ce trece în revistă sensurile în care este folosită metoda experimentală în sociologie și psihologie, ajunge la concluzia că: „Un experiment este verificarea unei ipoteze încercând de a pune doi factori în relație cauzală prin cercetarea situațiilor contrastante, în care sunt controlați toți factorii în afara celui ce interesează, acesta din urmă fiind cauza ipotetică sau efectul ipotetic”. Două sunt caracteristicile asupra cărora Ernest Greenwood insistă: capacitatea experimentului de a verifica ipotezele cauzale și controlul situației experimentale. Astfel, el arată ca experimentul tinde către controlul maxim al factorilor și precizează esența metodei: „testarea ipotezelor cauzale prin înțelegerea unor situații contrastante controlate” (*Greenwood, 1945, apud Chelcea*). Controlul este, așadar, elementul esențial în structura metodei experimentale.

Verificarea ipotezelor cauzale constituie scopul general al științei, de care cunoașterea științifică se apropie utilizând metode adecvate, inclusiv experimentul, dar nu numai experimentul. Definițiile date de o serie de autori (inclusiv cea a lui Ernest Greenwood) sunt limitate tocmai prin faptul că insistă asupra legăturii cauzale doar dintre două fenomene. Totodată, Arnold M. Rose apreciază că „Un experiment constă în aplicarea unui stimul la un anumit obiect, păstrând neschimbați alți stimuli sau condiții posibile care pot să afecteze obiectul în același timp, și notând schimbările care se produc în obiect, probabil datorită aplicării stimulului” (*Rose, 1954, apud Chelcea*).

Astăzi este un fapt binecunoscut și larg acceptat acela că în domeniul socialului funcționează relații de multicauzalitate, ceea ce impune luarea în considerare în ipoteză, și deci în experiment, nu doar a două, ci a mai multor elemente.

O definiție riguroasă a experimentului psihosociologic trebuie să reflecte stadiul prezent de dezvoltare a cunoașterii, dar și posibilitățile de azi ale tehnicii experimentale și de aceea o definiție care corespunde într-o mai mare măsură acestor exigențe este cea a lui Leon Festinger: *“experimentul constă în „observarea și măsurarea efectelor manipulării unor variabile independente asupra variabilelor dependente într-o situație în care acțiunea altor factori (prezenți efectiv, dar străini studiului) este redusă la minimum“ (Festinger și Katz, 1963, apud Chelcea)*. Aceasta definiție subliniază în primul rând faptul că experimentul este o observație provocată și ca, în al doilea rând, situația este controlată. Aceste două caracteristici sunt reținute și de alți psihosociologi. Astfel, John W. Kinch consideră că poate fi vorba de experiment când „cercetătorul introduce deliberat anumiți factori în situația observată sau controlează comportamentul subiecților pe care îi observă“, iar Marc Richelle apreciază că: „A experimenta înseamnă a așeza un fenomen sub un control riguros cu scopul de a-i determina condițiile de apariție (1995, apud Chelcea)”. Chelcea reușește o definiție cuprinzătoare data experimentului: în științele socioumane experimentul psihosociologic constă în analiza efectelor unor variabile independente asupra variabilelor dependente într-o situație controlată, cu scopul verificării ipotezelor cauzale.

Conceptele de bază ale experimentului

Leslie Kish considera ca variabilele întâlnite într-un experiment pot fi clasificate în patru categorii:

a. Variabile explanatorii (experimentale, interne), care se diferențiază în variabile independente și dependente.

Variabilele independente sunt date de factorii introduși în experiment de cercetător sau de alte instanțe (natură, societate) și al căror parametri: valoare, intensitate, durată, frecvență etc. se modifică în timp.

Variabilele dependente iau valori diferite în urma influenței asupra lor a variabilelor independente. Atât variabilele independente, cât și cele dependente se supun legii conexiunii universale a fenomenelor; ele sunt dependente sau independente doar raportate la planul experimental.

Variabilele explanatorii pot fi cantitative, cât și calitative: sunt cantitative acele variabile ale căror valori, discrete sau continue, pot fi ordonate de-a lungul unei singure dimensiuni (de exemplu, cooperarea, conflictul etc.), iar variabilele calitative sunt neordonabile unidimensional (de exemplu, profesiunile, apartenența politică etc.).

b. Variabilele exterioare controlate

Într-un experiment, în afara factorilor care își modifică parametrii, există o serie de alți factori, exteriori relației presupuse între variabilele explanatorii, care sunt menținuți constanți, sunt controlați: variabilele exterioare controlate. Numărul variabilelor exterioare care trebuie controlate este totdeauna mare. Dacă am încerca să vedem cum influențează coeziunea grupului (variabilă independentă) starea de sănătate mintală a indivizilor (variabilă dependentă), o serie de factori legați de condițiile de viață și de muncă ale indivizilor cuprinși în experiment ar trebui să rămână constanți: programul zilnic, regimul alimentar și de odihnă, programul de muncă etc.

c. Variabilele exterioare necontrolate

Dată fiind multitudinea factorilor exteriori, cercetătorul lasă cu bună știință necontrolate unele variabile mai greu de menținut la același nivel datorită complexității lor, a mijloacelor tehnice, uneori rudimentare, din considerente materiale sau deontologice etc. În unele cazuri, cercetătorul nu face nici un fel de legătură între problema studiată și factorii aparent îndepărtați. Într-adevăr, ce legătură poate fi între greutatea corporală și sănătatea mintală?! La prima vedere, nici una. Variabila rămâne necontrolată. Și totuși, dacă privim lucrurile mai atent, nu putem să nu remarcăm, măcar ipotetic, o anumită legătură. Ne îndreptățesc la aceasta considerentele de ordin endocrin, dar și social. Variabilele exterioare necontrolate, care dau erori randomizante, nu ar trebui să-i preocupe prea mult pe cercetători, datorită faptului că influența lor în experiment se anulează reciproc.

Într-un experiment riguros științific, toate variabilele externe necontrolate ar trebui să producă erori randomizante, ca să nu mai vorbim de un experiment ideal, în care toate variabilele externe sunt controlate.

d. Grupul experimental

Este constituit din ansamblul persoanelor asupra cărora acționează variabila independentă introdusă de cercetător. În metodologia experimentului, termenul de „grup”, cu rare excepții, are altă semnificație decât cea psihosociologică. Foarte adesea, subiecții din grupul de control rezolvă sarcinile experimentului individual, nu interacționează. Pentru termenul de grup experimental (și de control), mai apropiat decât sensul psihosociologic este înțelesul statistic, de grupare după anumite caracteristici a populației. Grupul de control servește pentru compararea efectelor introducerii variabilei independente la grupul experimental; este un grup martor, asupra căruia nu acționează variabila independentă.

e. Momentul experimental

Este un alt concept de bază în sistemul explicativ al metodei experimentale. De obicei, sunt luate în considerație momentele t_1 și t_2 ale experimentului, adică momentele în care se măsoară variabilele dependente, înainte și după introducerea variabilei independente.

f. Situația experimentală

Cuprinde ansamblul persoanelor (cercetători, personal ajutător, subiecți de experiment), al obiectelor (aparatura de producere a stimulilor, de înregistrare a reacțiilor etc.), precum și condițiile concrete în care se desfășoară experimentul. Situațiile experimentale pot fi naturale sau de laborator, create de cercetător. Și într-un caz și în celălalt, trebuie avut în vedere că elementele constituente ale situației experimentale interacționează, facilitând sau, dimpotrivă, îngreunând acțiunea variabilei independente. Astfel de factori, prezenți la începutul experimentului și acționând asupra variabilei dependente (în fond, variabile externe necontrolate) sunt numiți de către W. Siebel (1965, *apud Chelcea*) „factori paraleli”. Spre deosebire de ei, unii factori acționează numai în momentul introducerii variabilei independente: sunt „factori catalitici”. De-a lungul desfășurării experimentului, situația experimentală se schimbă. W. Siebel (1965) distinge trei faze în dinamica situației experimentale: situația inițială, situația de după introducerea variabilei independente și situația finală, în care se manifestă efectul. De cele mai multe ori, cercetătorul este atent la fazele

inițială și finală, neglijând situația intermediară. Întrucât situația experimentală, în dinamica ei reprezintă un singur tot, este firească recomandarea de a se urmări interacțiunea factorilor și a elementelor pe toată perioada desfășurării experimentului. De asemenea, în prezentarea experimentului este recomandabil să se arate, prin schițe sau fotografii, situația experimentală în diferitele ei faze.

g. Schemele experimentale

Oricât de sofisticate s-au dovedit a fi experimentele moderne din științele socioumane, schemele lor logice sunt reductibile la canoanele cercetării experimentale stabilite de John Stuart Mill (1806 – 1873) în *A System of Logic* (1843). Aceste canoane „descriu metoda experimentului controlat, care este unul din procedeele indispensabile ale științei moderne“ (*Kneller, 1973, apud Chelcea*).

Rafinarea procedeelelor de testare pe cale experimentală a ipotezelor cauzale în științele socioumane a fost impusă de necesitatea adecvării metodei la obiectul investigat, având în vedere complexitatea cauzalității, natura factorilor experimentali și influența situației experimentale.

h. Complexitatea cauzalității

La nivelul existenței psihosociale este imposibil de imaginat un fenomen care să epuizeze cauzalitatea producerii altui fenomen, care să fie necesar și în același timp suficient pentru producerea lui. În acest domeniu, un factor devine cauzal în anumite condiții, în prezența altor factori, care măresc probabilitatea producerii fenomenului. Totdeauna cauzalitatea socială este exprimată printr-un „nex complex de fenomene“ (*Mihu, 1973, apud Chelcea*), în care condițiile contributivii, în prezența celor contingente și alternative, determină probabilistic apariția unui fenomen.

Prin canoanele stabilite de către John Stuart Mill nu pot fi descoperite legăturile cauzale, ci pot fi doar testate ipotezele cauzale, ceea ce presupune observația prealabilă a condițiilor de producere a fenomenelor.

i. Natura factorilor experimentali

Realizarea experimentelor în sociologie, psihologie, pedagogie are în vedere nu numai multicauzalitatea specifică fenomenelor sociale, ci și natura factorilor experimentali, a condițiilor contributivii și circumstanțiale, cu un cuvânt, a variabilelor independente. Variabilele independente în experimentele psihosociale au foarte rar

doar două valori (absență și prezență). Același lucru se poate spune și în legătură cu variabilele dependente. Acest fapt l-a determinat pe Émile Durkheim să considere, în Reguliile metodei sociologice, canonul variației concomitente care spune că „orice fenomen care variază într-un fel sau altul ori de câte ori un alt fenomen variază într-un același fel particular este fie din cauza, fie efectul celui de-al doilea fenomen, fie că este legat de acesta printr-un fapt de cauză”.

j. Influența situației experimentale

Situația experimentală poate, ea însăși, interveni ca variabilă independentă în experiment, datorită faptului că, spre deosebire de științele naturii, în științele sociale subiectul experimentului este un participant activ, conștient, care intră într-o formă specială de interacțiune socială cu experimentatorul.

Tipuri de experimente

Criteriile pentru delimitarea tipurilor de experimente în psihosociologie sunt foarte variate: gradul și specificul intervenției cercetătorului în manipularea variabilelor, nivelul controlului variabilelor, natura variabilelor modificate, locul și funcția experimentului în cadrul cercetării etc.

John Stuart Mill, care aprecia că valoarea situațiilor experimentale depinde de ceea ce este în ele, iar nu de modul cum au fost obținute aceste situații, făcea distincție totuși între experimentul natural, în care situația experimentală este oferită de natură, și experimentul artificial, în care situația este creată de cercetător. În același sens, Claude Bernard, afirmând că „nu se poate admite că mâna experimentatorului trebuie să intervină totdeauna activ pentru a provoca apariția fenomenelor, făcea distincție între experimentele active și experimentele pasive. Primele sunt experimente provocate, cele din urmă, invocate, mintale.

F. S. Chapin ținând cont de gradul de intervenție a cercetătorului în manipularea variabilelor constituie elementul esențial vorbeste de experiment proiectat și experiment ex post facto. Dacă în experimentul proiectat cercetătorul creează situația, în experimentul ex post facto situația furnizată de natură servește cercetătorului ca material de analiză rațională a legăturii cauzale dintre variabilele pe care nu el le-a introdus în experiment, dar pe care le „reconstruiește” mintal. Dar experimentul mintal

nu se desfășoară exclusiv în planul abstracțiilor și nici nu se contrapune experimentului proiectat. Ștefan Lanțoș remarcă faptul că experimentul mintal continuă reflexia pornind de la observație, „o prelungește prin forța imaginației și fanteziei predictive peste limitele de accesibilitate ale acestei observații“

Edgar Sydenstricker împarte experimentele în simultane și succesive, după cum rezultatul este obținut printr-o secțiune transversală, comparând grupul experimental cu cel de control, sau printr-o secțiune longitudinală, comparând grupul experimental cu sine însuși, la diferite intervale de timp.

După Ernest Greenwood experimentele sunt de patru tipuri: proiectat simultan, proiectat succesional, ex post facto cauză-efect și ex post facto efect-cauză. tare. Primele două sunt relativ simple și nu necesită explicații complexe, ele sunt experimente active. L. arandul lor, xperimentele ex post facto (invocate) au fost divizate în două categorii, pornind de la observația că uneori cercetătorul cunoaște numărul și situația celor care au suferit acțiunea unui factor (ex post facto cauză-efect), iar alteori nu se cunoaște acest număr, dar se știe numărul și situația celor care prezintă efectul acțiunii respectivului factor (ex post facto efect-cauză).

Prin experimentele ex post facto se precizează că se cercetează fie consecințele unei variabile cunoscute asupra situațiilor în care ea este prezentă sau absentă, fie factorii care au influențat o situație cunoscută. Trebuie subliniat faptul că, în experimentele ex post facto, cercetătorul nu manipulează efectiv variabilele și nici nu este prezent în momentul acțiunii lor, procesele sociale desfășurându-se în mod natural, fapt care conferă acestui tip de experiment un plus de valoare cognitivă.

Allem L. Edward tinând cont de funcția pe care o indeplinește experimentul în procesul de cunoaștere științifică face următoarea clasificare a experimentului:

- a. Experimentul explorativ, cu funcție de sondare a situațiilor psihosociale mai puțin cunoscute, fără a porni de la ipoteze foarte exacte, are un rol de precizare a problemelor ce urmează a fi clarificate în cercetările științifice ulterioare. În procesul cunoașterii, experimentul explorativ, spre deosebire de celelalte tipuri de experimente, constituie un moment de inițiere.
- b. Experimentul metodic - funcție pregătitoare mai avansată în procesul de cunoaștere proiectat cu scopul de validare a raporturilor dintre variabilele experimentale.

- c. Experimentul propriu-zis științific este cel cu ajutorul căruia se măsoară influența variabilei independente asupra variabilei dependente.
- d. Experimentul critic, de testare a ipotezelor cauzale, reprezintă tipul superior de experiment, cu valoare de cunoaștere ridicată.

Bibliografie

- Apostol, Pavel, Banu, Ion, Becleanu, Adela, ș. a. Dicționar de filosofie, București, Editura politică, 1978
- Bloom, Howard Creierul global, Bucuresti, Ed. Tehnica, 2007
- Capra, Fritjof Înțelepciune aparte, Bucuresti, Ed. Tehnica, 2004
- Chelcea, Septimiu Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative, Bucuresti, Ed. Economica, 2001
- Chelcea, Septimiu, Mărginean, Ioan și Cauc, Ion Cercetarea sociologică. Metode și tehnici, Deva, Ed. Destin, 1998
- Chelcea, Septimiu Chestionarul în investigația sociologică, Bucuresti, Ed. Stiintifica și Enciclopedica, 1975
- Flonta, Mircea Despre rădăcinile istorice și destinul „Logicii cercetării”, în Popper, Karl R., Logica cercetării, Bucuresti, Ed. Stiintifica și Enciclopedica, 1981
- Gabbard, O. Glenn Tratat de psihiatrie psihodinamica, Bucuresti, Ed. Trei, 2007
- Golu, Mihai Fundamentele psihologiei, Bucuresti, Ed. Fundatiei Romania de maine, 2007
- Goswami, Amit Doctorul cuantic, Bucuresti, Ed. Orfeu 2000, 2007
- Iluț, Petru Abordarea calitativă a socioumanului. Concepte și metode, Iasi, Ed. Polirom, 1997
- Mărginean, Ioan Proiectarea cercetării sociologice, Iași, Ed. Polirom, 2000
- Mihu, Achim ABC-ul investigației sociologice, Cluj, Ed. Dacia, 1973
- Novak, Ștefan Concepte și indicatori. În Tamași și Culea, Cunoașterea faptului social, Bucuresti, Ed. Politica, 1972
- Popper, Karl R. Logica cercetării, Bucuresti, Ed. Stiintifica și Enciclopedica, 1981
- Zamfir, Cătălin Structurile gândirii sociologice, Bucuresti, Ed. Politica, 1987
- Zamfir, Cătălin Spre o paradigmă a gândirii sociologice. Texte alese, Iași, Ed. Cantes, 1999